

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FILOZOFSKI FAKULTET
ODSJEK ZA SOCIOLOGIJU

MARIJANA BURIĆ

GRAFITI

**Interpretacija sadržaja i društvenog značenja poruka u različitim
vrstama grafita na primjeru grada Zagreba**

DIPLOMSKI RAD

Mentor: doc. dr. sc. Hajrudin Hromadžić

Komentor: prof. dr. sc. Ognjen Čaldarović

ZAGREB, veljača 2013.

SADRŽAJ

PREDGOVOR	2
1. UVOD.....	3
1.1. ŠTO SU GRAFITI?.....	3
1.2. TEŠKOĆE U DEFINIRANJU POJMA GRAFITA	7
1.3. NASTANAK I POVIJESNI RAZVOJ GRAFITA	8
1.4. AUTORI GRAFITA	14
2. NAJZNAČAJNIJI SOCIOLOŠKI ASPEKTI U PROUČAVANJU GRAFITA I SUBKULTURNOG ŽIVOTA MLADIH.....	15
2.1. POVEZANOST GRAFITIZMA I SUBKULTURA	15
2.2. TEORIJSKI PRISTUPI U ISTRAŽIVANJU SUBKULTURA I PONAŠANJA MLADIH.....	18
2.3. „GRAFITI KAO KARIJERA I IDEOLOGIJA“ (R. LACHMANN, 1988)	20
2.4. DRUŠTVENO ZNAČENJE GRAFITA	22
2.4.1. Grafitiranje kao oblik aktivne pobune protiv društvene stvarnosti.....	23
2.4.2. Grafiti u funkciji uređenja gradskog prostora.....	24
2.4.3. Grafiti kao alternativan medij komunikacije	24
2.4.4. Grafiti kao barometar društvenih promjena.....	25
2.4.5. Grafiti kao elementi simboličko-komunikacijskog prostora	25
2.4.6. Grafiti kao proizvod omladinske kulture	25
2.4.7. Grafiti u funkciji formiranja grupnog identiteta i grupne homogenizacije.....	26
2.5. INTERPRETACIJA SADRŽAJA I PORUKA U RAZLIČITIM VRSTAMA GRAFITA	27
3. PRIMJERI RAZLIČITIH VRSTA GRAFITA U ZAGREBU.....	31
3.1. UVOD U ISTRAŽIVANJE	31
3.1.1. Političko-ideološki grafiti	33
3.1.2. Navijačko-sportski grafiti	35
3.1.3. Glazbeni grafiti	39
3.1.4. Grafiti vezani uz nasilje	42
3.1.5. Grafiti vezani uz ljubav i seks.....	44
3.1.6. Religijski grafiti	46
3.1.7. Teritorijalni grafiti	47
3.1.8. Svjetonazorski i humoristični grafiti.....	49
3.2. REZULTATI ISTRAŽIVANJA	54
4. ZAKLJUČAK	56
5. LITERATURA.....	59

PREDGOVOR

Grafiti su postali neizostavan dio suvremene urbane kulture, međutim još nisu dovoljno istraženi svi aspekti vezani uz ovaj društveni fenomen, što znači da ne postoje sustavnija i detaljnija istraživanja o ovoj tematici. Od najranijih primjera grafitske djelatnosti pa sve do danas, jasno je da oni imaju veliko kulturno i socijalno značenje kao jedan od oblika neformalne komunikacije i interakcije među ljudima, i upravo zbog toga ovaj rad stavlja naglasak na sadržajni dio takvih natpisa i crteža, te na sociokulturni aspekt u objašnjavanju grafita.

Tema ovog diplomskoga rada je interpretacija sadržaja i društvenog značenja poruka u različitim grafitima na području grada Zagreba, a osobito se to odnosi na grafite u centru grada, zapadnom dijelu grada, te naseljima u Novom Zagrebu (navedene dijelove grada Zagreba odabrala sam zbog raznolikosti sadržaja grafita i pristupačnosti lokacija važnih za prikupljanje fotografija u istraživanju). Predmet proučavanja su različite vrste grafita i objašnjenje njihovog značenja u širem društvenom kontekstu. Istraživanje se temelji na promatranju izabranog dijela grafita u prometnim i gusto naseljenima zonama grada. Cilj istraživanja nije bio obuhvatiti sve zagrebačke grafite, već pronaći primjere grafita sa različitim sadržajima, te pokušati objasniti smisao, značenje i poruke koje autori grafita najčešće pišu.

Izabrala sam ovu temu jer grafiti pripadaju kulturi mladih, postali su jedan od alternativnih načina izražavanja i označavaju poseban stil modernog, urbanog življenja. U današnje vrijeme, grafiti su zanimljiv pokazatelj osebujnog ponašanja i vrijednosti mladih ljudi, oni predstavljaju neformalno izražavanje pojedinaca putem pisanih ili slikovnih iskaza na javnim površinama, a njihovo postojanje također mijenja dosadašnje uređenje gradskoga prostora, te doprinosi jačanju otpora prema društvenim ograničenjima i krizi suvremenog življenja. Poruke koje autori grafita odašilju putem takvih natpisa simbolički određuju egzistenciju i djelovanje mladih u našem društvu.

Upravo zbog širenja popularnosti grafita u svim gradskim područjima, ovaj rad pruža uvid u specifičan sadržaj i poruke koje mladi ostavljaju putem grafita kao medija komunikacije sa društvom. Osim toga, rad donosi i kratak osvrt na pitanja o povijesnom razvoju grafita, njihovom značenju u društvenim promjenama, povezanosti grafitizma i subkultura, te teorijskim pristupima u istraživanju subkultura i njihovog ponašanja. Na temelju primjera različitih grafita u Zagrebu, ovaj rad nastoji objasniti koje vrste grafita najčešće susrećemo i što mladi pomoću grafita žele poručiti svojoj društvenoj sredini.

1. UVOD

Grafiti se na površinama javnog prostora pojavljuju u raznim oblicima, a prve asocijacije društva vezane uz grafite bile su negativne (uključujući stav da ne sadrže niti estetske niti društvene poruke), no mnogi današnji autori smatraju da se oslikavanjem javnih prostora rukom crtača koji ima stav i estetski osjećaj, može na specifičan način obogatiti karakter ulice ili grada, dok u nemaštovitim rukama grafiti samo povećavaju vizualnu zagađenost prostora. (<http://hr.wikipedia.org/wiki/Grafiti>)

1.1. ŠTO SU GRAFITI?

Grafiti se u današnje vrijeme najčešće objašnjavaju kao crteži ili natpisi na zidovima, pročeljima zgrada i drugim površinama, izvedeni kredom, ugljenom ili sprejem, tipični za velike gradove. (<http://hr.wikipedia.org/wiki/Grafiti>). Laički rečeno, oni predstavljaju slanje poruka na javnim površinama, u pisanoj ili likovnoj formi. Treba istaknuti kako niti danas ne postoji potpuna i sustavna definicija grafita, ali nailazimo na mnoštvo definicija koje objašnjavaju neki od različitih aspekata ovog fenomena.

Etimološko podrijetlo riječi „grafit“ jasno označava kako se radi o fenomenu crtanja i pisanja (po različitim površinama). Riječ „grafit“ nastala je od talijanske riječi "sgraffiare" što znači ogrepsti, a korijen vuče od stare grčke riječi "graphein" koja znači pisati. Prema tome, izvedenica „graffito“ označava „natpis izgreben na zidu, urezan crtež“ (Klaić, 1974:496). Mnogi autori pokušali su dati svoje viđenje ovoga fenomena: K.D. Appuhn naglašava složenu interakciju jezika i slike; D. Rihtman-Auguštin navodi estetske i neestetske kategorije u tumačenju grafita i definira ih kao slike koja mijenjaju gradski prostor; međutim najčešće su proučavana funkcionalna obilježja grafita – suodnos s ideologijom i svjetonazorom u istraživanjima autora kao što su R. Lachmann, te Lalić, Leburic i Bulat. (Botica, 2001)

Također postoje različiti pokušaji klasifikacije grafita, pa se s obzirom na strukturu tih natpisa naglašava dioba na sadržajni (motivski) i na formalni aspekt tumačenja grafitnih natpisa. Po sadržajnom nizu, grafiti pokazuju odnos pojedinca prema životu, ljubavi, prijateljstvu, politici, religiji, nasilju itd.; a po formi grafiti mogu biti simbolički, slikovni i tekstualni iskazi. (Botica, 2001) Grafit predstavlja riječ i sliku (verbalizacija i crtež) koja nastanjuje zabranjeni prostor (uglavnom gradski), a samo pojavljivanje grafita u takvom prostoru i poruke koje nosi ostavljaju nerazriješeno pitanje grafita kao kulture, subkulture ili vandalizma. (Botica, 2000) Prema različitim tumačenjima, grafite možemo promatrati iz različitih perspektiva: kao jezični znak, kao oblik prekoračenja zabrane, kao vandalizam ili umjetnički izraz, kao mogućnost

nadoknađivanja komunikacijskog deficita i kao specifičan oblik ljudskog izražavanja. (Lalić, Leburic i Bulat, 1991)

Definicija grafita kao skupa jezičnih znakova i simbola naglašava formu natpisa i način izvođenja crteža, ali ne pruža cjelovitu definiciju jer zanemaruje sadržaj grafita i sociološki diskurs koji su važni elementi za razumijevanje ovog fenomena. Primjer takvih tumačenja koji se zadržavaju na formi i načinu izvedbe grafita kao osnovi određenja samoga pojma jest Renate Neumann (1986.) koja definira grafite kao „crtane tvorevine..., jezičke znakove, simbole i eksperimente s abecedom, u formi urezivanja i pisanja po zidu.“ (Lalić, Leburic i Bulat, 1991:29) Grafite kao svjetsku pojavu treba proučavati i na općoj razini bez obzira na pojedinačne realizacije, a to znači da ih ne možemo tumačiti samo kroz prizmu grubog crteža ili natpisa. Maković smatra kako su definicije koje se odnose na grafite kao na „natpise, grube crteže ili jednostavno riječi koje nalazimo na stijenama, zidovima, pločnicima ili pak bilo kojim drugim površinama podesnima za šaranje na brzinu i u potaji, samo su dijelom točne danas...“ (Maković, 1989:194) Isti autor naglašava kako su grafiti krajem 20.st. izgubili predznak vandalizma i postali „sastavnim dijelom kulturne, dapače, chic ikonografije.“(Maković, 1989:194)

Tumačenje grafita kao oblika prekoračenja zabrane također je ograničeno i nedostatno za potpunu definiciju grafita. Gamboni (1989:215) ističe sljedeće: „Grafiti po tradiciji predstavljaju jedan oblik prekoračenja zabrane. Općenito se mogu protumačiti kao metoda razbijanja monopola javne upotrebe jezika i životnog prostora. Stoga su ključni elementi grafita nezakonitost i nepravilnost. Iz toga proizlaze daljnja obilježja: anonimnost, tajnost i činjenica da su oni u sukobu s cenzurom i da su posvećeni razaranju.“ Iako pisanje grafita svojom formom i porukama izaziva burne reakcije jer se suprotstavlja dominantnom kulturnom sklopu, oni mogu biti prihvaćeni i kao vrijedan oblik izražavanja. Grafiti se ne pišu isključivo radi bunta i otpora društvenim normama, nego i zbog toga što autori grafita žele istaknuti svoj stav i specifičan sadržaj natpisa i crteža, a to znači da mladi ljudi koji pišu grafite ponekad i nisu svjesni kršenja propisa i normi određene sredine, nego im upravo važnija poruka koju žele poslati „drugima“. Prema tome, niti određenje grafita isključivo kao „neinstitucionalnih i nezakonitih iskaza“ koji predstavljaju otpor prema dominantnim društvenim vrijednostima nije dovoljno za njihovo potpuno objašnjenje. (prema: Lalić, Leburic i Bulat, 1991)

Nadalje, postoje oprečna određenja grafita kao oblika vandalizma ili pak oblika umjetničkog izražavanja. Guntar Schweikhart (1989.) ističe kako su grafiti „uglavnom nedozvoljena umjetnost, katkad vesela, ponekad uvredljiva, nerijetko borbena i dalje prenošena, zatvorena i unaprjeđivana...“ (Lalić, Leburic i Bulat, 1991:31)

Ipak, ne može se tvrditi da su svi grafiti u sferi vandalizma jer kako navode Ključanin i Senjković „grafiti se obraćaju zidu, sveprisutni između krajnosti vulgarnoga i umjetničkoga, ostajući jednako tragom i postajući oružjem u provođenju bunta. I aktivno žive narodnu umjetnost, tvrdokorno prijanjajući i uz najkonzervativnije etnološke definicije. Izrađeni iz materijala koji se našao pri ruci na podlozi koja je sebi dovoljna, već po socijalnoj i obrazovnoj strukturi svojih autora ulaze u prostor folklornoga likovnog izraza.“ (Ključanin, A., Senjković, R., 1995:7)

S druge strane, Maković naglašava izrazitu umjetničku vrijednost grafita navodeći kako su oni „jedina pučka umjetnost današnjice vezana za veće gradove, koja niče spontano i svakodnevno.“ (Lalić, Leburić i Bulat, 1991:32) Ruprecht Skasa-Weiss u svom tumačenju grafita zaključuje kako ti natpisi i crteži nisu ili zidno slikarstvo ili vandalizam, već oboje. (Skasa-Weiss, 1988)

Lalić, Leburić i Bulat (1991) navode kako u grafite spadaju i oni uvredljivi natpisi bez umjetničke vrijednosti i većeg kulturnog značenja, ali i grafiti koji svojom formom i sadržajem postaju vrijedan spomenik stvaralaštva i umjetničkog izražavanja pojedinaca, te dodaju kako se, ovisno o okolnostima, takvi natpisi mogu promatrati ili kao oblik umjetnosti ili kao oblik vandalizma, ali i kao oboje.

Proučavajući hrvatske ratne grafite, Ključanin navodi da su „ grafiti, sami po sebi, izvan službeno prihvatljivog i pozitivno ozakonjenog, subverzivni i kada njihova slikovna ili tekstualna poruka klizi niz dlaku establishmenta...“ (Ključanin, A., Senjković, R., 1995:8)

„Jedan od najčešćih pristupa definiranju grafita je onaj u kojem se taj pojam definira kao oblik javnog općenja, a njime se uglavnom služe oni ljudi koji se suočavaju s komunikacijskim deficitom“. (Lalić, Leburić i Bulat, 1991:32) To znači kako mladi ljudi nastoje prenijeti neku poruku izražavajući se natpisima i crtežima i odupirući se tako sredstvima masovnog komuniciranja. Marković (1987.) naglašava da je zid „oduvijek predstavljao iskušenje za sve one koji su imali potrebu da nešto kažu, ali ne i pravu mogućnost da to učine.“ (prema Lalić, Leburić i Bulat, 1991:32) Slikovito rečeno, „grafite određujemo kao skriptualne akcije velegradskih dvonožaca koji njuškaju i trude se kistom i posudom boje nadoknaditi svoj komunikacijski deficit.“ (Skasa-Weiss, 1988:208)

Slika 1. Grafit u Varšavskoj ulici, u samom centru Zagreba

Lalić, Leburić i Bulat (1991:33) zaključuju kako se „spontana aktivnost pisanja grafita odvija izvan strogo ograđenih kanala društveno poželjnog općenja.“ Dakle, grafiti su medij pomoću kojeg mladi ljudi komuniciraju i kao pojedinci, ali i kao pripadnici određenih grupa sa sličnim stilom ponašanja. Treba naglasiti da autori grafita pisanjem po zidu i drugim površinama šalju određeni signal koji stiže do ciljanih objekata komunikacije (grupa kojoj pripadaju, pripadnici šire društvene sredine), ali i nepoznatih primatelja, pa se često događa da primatelji ne razumiju te signale i ne shvaćaju poruke koje grafiti u sebi nose, te su upravo zbog toga mnogi današnji grafiti neprihvaćeni i proglašeni činom vandalizma.

„Naposljetku, grafiti se često definiraju i kao specifičan oblik ljudskog izražavanja. Grafitiranje je karakteristično za ulicu- urbani prostor koji svojom hladnoćom nerijetko navodi ljude, najvećim dijelom mlade, da ga crtanjem i pisanjem po zidovima pokušaju učiniti bliskijim sebi i svojim istomišljenicima.“ (Lalić, Leburić i Bulat, 1991:33-34) Svojom formom i sadržajem, grafiti izražavaju određeni identitet mladih ljudi, koji se uvelike suprotstavlja široj društvenoj sredini, te vrijednostima, normama i institucijama te sredine. Važno je napomenuti kako su „grafiti relevantni za razvoje, trendove i opredeljenja u ljudskoj povijesti“ (Reisner, 1974:2), te da oni predstavljaju „osjetljivi barometar promjena u preokupacijama društvenog života.“ (Juriško, 2001:2) Iz toga proizlazi da se grafitima reagira na političku i društvenu stvarnost čime oni postaju dio interakcije između pojedinaca i društva.

1.2. TEŠKOĆE U DEFINIRANJU POJMA GRAFITA

„Brojni su razlozi koji nas tjeraju da tražimo nova, ili barem izmijenjena i dopunjena značenja onoj osnovnoj definiciji preuzetoj iz rječnika. Grafiti više nisu samo natpis ili grub crtež. Još manje su stijene, zidovi ili pločnici jedina mjesta na kojima se susrećemo s grafitima. Isto tako šaranje na brzinu i skrivečki također ne bi odgovaralo u potpunosti. Pa čak i ono uvriježeno mišljenje da grafiti tradicionalno predstavljaju oblik prekoračenja zabrane, štoviše da su oni samo znak vandalizma, i to se mišljenje također treba korigirati.“ (Maković, 1988:194)

Lalić, Leburić i Bulat (1991:34) smatraju kako postoje dvije dileme koje onemogućuju precizno i sustavno određenje pojma grafita. Prva poteškoća koju navode u definiranju ovog fenomena jest dilema o tome pripadaju li grafitima baš svi natpisi, bez obzira gdje se pisali ili crtali, dok se druga poteškoća veže uz kvalitetu komunikacije koja se ostvaruje posredstvom grafita. Lalić, Leburić i Bulat (1991.) zaključuju kako je osnovni kriterij grafitnog izraza da su usmjereni na interakciju sa širom društvenom sredinom, te da u grafite trebamo ubrajati isključivo natpise koji su predočeni na javnim prostorima i koji samim time upućuju na širu komunikaciju. Druga dilema u definiranju pojave grafita odnosi se na tvrdnju da takvi natpisi i crteži omogućuju komunikaciju na neformalan i neinstitucionalan način, odnosno da sama priroda grafitiranja podrazumijeva neki oblik kršenja društvenih normi.

Na temelju tih kriterija, Lalić, Leburić i Bulat navode sljedeće determinirajuće elemente koje bi trebali biti dio cjelovitije definicije pojma grafita:

- 1) tehnike stvaranja grafita
- 2) lokacija na kojoj nastaju - zidovi i drugi javni prostori
- 3) različitost izražajnih značenja grafita (forma)
- 4) neformalnost i neinstitucionalnost kao komunikacijski aspekti grafita (komunikacijski modeli)
- 5) interakcija između korisnika grafitnog komuniciranja

Iz tih navedenih karakteristika, proizlazi da definiraju „grafite kao izraze različitih značenja predočene crtanjem, urezivanjem i pisanjem po zidovima i drugim javnim prostorima nenamijenjenima toj svrsi. Oni su neinstitucionalan i neformalan oblik komuniciranja pojedinaca i grupa, kako međusobnoga, tako i sa širim društvenim okruženjem.“ (Lalić, Leburić, Bulat, 1991:35)

Grafitni crteži i natpisi jesu „proizvod subkulturnog bunta“ koji često izaziva burne reakcije različitih društvenih institucija. (Lalić, Leburić i Bulat, 1991) Oni su znak posebne kulture i društvenog angažmana, iako su u izravnom sukobu s uobičajenim društvenim normama

i pravilima „dobroga ponašanja“. Sami autori grafita naglašavaju kako pisanjem grafita oni komuniciraju sa društvom, predstavljaju svoje stavove, vrijednosti i način života drugima. Grafiti često sadrže političke poruke i buntovni stav u odnosu na građanske norme, te posjeduju vlastiti likovni izraz. To je jedna nova vrsta urbane umjetnosti kojom se izražava pogled na svijet iz perspektive mladih ljudi sa ulice koji tragaju za vlastitim identitetom.

„Posljednjih je godina, naime, riječ grafiti izgubila auru opscenosti i sirovosti, nekulture i sramote, nezakonitosti i zakonitosti. Grafiti su postali sastavnim dijelom kulturne, dapače, chic ikonografije: njih susrećemo bilo kao pojam, bilo stvarno na svim onim mjestima koja su još nedavno bila opasana čvrstim bedemima što jasno luče Pravilno od Nepravilnog, Zakonito od Nezakonitog, Kulturno od Vandalskog“. (Maković, 1988:194)

1.3. NASTANAK I POVIJESNI RAZVOJ GRAFITA

Uzmemo li u obzir šire razumijevanje pojma i fenomena grafita, početke prvotne grafitske djelatnosti nalazimo već u spiljskim crtežima iz mlađeg kamenog doba, potom u staroegipatskoj, antičkoj i srednjovjekovnoj kulturi. Promatrajući povijesni razvoj grafitnih natpisa, bitno je napomenuti kako prvi očuvani crteži potječu iz mlađeg kamenog doba i kao primjer se navode crteži s temama lova, životinja, magijske prakse i sl. u spiljama u Francuskoj (Lascaux) i Španjolskoj (Altamira) prije otprilike 17 tisuća godina. Spominju se i crteži američkih Indijanaca (oko 10.000.g. pr.n.e.) koji prikazuju simbole plemena, slike lova, inicijacije i druge rituale. Egipatski hijeroglifi također pružaju tragove o crtanju i pisanju na zidovima, gdje su pripadnici elite, a posebno svećenici, crtali figure ljudi, životinja i predmeta koje su koristili, a kasnije su počeli pisati poruke koristeći poseban sustav znakova.

Prekretnica u razvoju grafita jest usvajanje i razvijanje pismenosti. U staroj Ateni registrirani su zanimljivi grafiti posvećeni ljubavi i obilježavanju vlasništva. Dakle, grafiti svoje postojanje bilježe i u vrijeme stare Grčke i Rima, a posebno su značajne grafitske izvedbe s temama ljubavi, humora i sl. u Pompejima i Herkuleji, kada grafiti postaju prava ulična umjetnost koja je svjedočila o tadašnjem načinu života. Walter Grosskamp (1988.) naglašava kako je očuvana autentična gradska subkultura Pompeja i Herkuleje omogućila „pojavu grafita ne samo kao najstarije nego i najstalnije manifestacije ljudske kulture.“ (Lalić, Leburčić i Bulat, 1991:19)

S pojavom kršćanstva dolazi do sve učestalijeg ispisivanja grafita (ranokršćanski natpisi i crteži sa vjerskim sadržajem pronađeni su u Italiji, Francuskoj, Španjolskoj, Egiptu, Palestini i drugim zemljama). Posebno su bili značajni grafiti iz rimskih katakombi koje su se odnosili na teme boga i vjere, veličanja kultova svetaca i mučenika i sl. U srednjem vijeku grafiti su se pisali uglavnom u crkvama i samostanima koji su bili centri kulture i društvenog života. Analizom

sadržaja grafita u Engleskoj od 12. do 16. st., Reisner primjećuje ozbiljnost tema u takvim natpisima. (Lalić, Leburić i Bulat, 1991) Sadržaji grafita koji su nastali u tom razdoblju pokazuju kako su ti natpisi često bili vezani uz teme smrti, epidemija, viteštva, križarskih ratova i sl., a većinom su nastajali na zidovima kamenih kula i tamnica.

Zanimljivo je da grafiti tek nakon nekoliko stotina godina postaju donekle prihvaćeni i prepoznatljivi po svojoj umjetničkoj i društvenoj važnosti, pa tako Reisner 18.stoljeće naziva „zlatnim dobom engleskih grafita“. (Lalić, Leburić i Bulat, 1991) Šarenilo u natpisima tada su unijeli pripadnici nižih društvenih slojeva, koji su bili skloni pisati dosjetke ili promišljanja o ljubavi, uživanju u alkoholu i duhanu. Grafiti su se pisali i u Novome svijetu, pa su se tako urezivanjem i crtanjem obilježavali novostečeni teritoriji u Americi.

U 19. i 20. st. grafite najčešće nalazimo po javnim zahodima, posebno u Srednjoj Europi (npr. zabilježeni su u Beču, Zürichu, Berlinu i drugim gradovima), pisani su iz dosade ili težnje za imitacijom, a glavne teme bile su politika, seks i socijalne poruke. Također, isticao se tolerantniji odnos prema natpisima na zidovima. U prvoj polovici 20.st. istraživanje Henry Fielda (1925.) provedeno tijekom njegovog putovanja kroz Irak, Iran, Siriju, Jordan i Arabiju, pokazalo je kako su se tamošnji grafiti pisali da bi se označio teritorij klana i vlasništvo nad objektima i predmetima. (Lalić, Leburić i Bulat, 1991:21)

Američki znanstvenik Allen Walker Read objavio je 1935.g. prvu temeljitu studiju o grafitima u svijetu (baziranu na svom istraživačkom putu kroz Kanadu i zapadne države SAD-a), te istaknuo kako se većina analiziranih natpisa odnosi na seks, a izraženi su i razni oblici animoziteta - rasnoga, religijskoga, nacionalnoga i dr. (prema: Lalić, Leburić i Bulat, 1991)

Sredinom 20. st. na uličnim zidovima počinju se pojavljivati grafiti s obilježjima određenih političkih zbivanja, čime se još jedanput potvrđuje teza kako su grafiti povezani sa društvenom situacijom i aktualnom političkom scenom (npr. uvredljivi politički natpisi na židovskim kućama za vrijeme vladavine nacista u Njemačkoj). Potkraj prošloga stoljeća nalazimo razne oblike grafita s rasnim, nacionalnim i religijskim elementima, a nisu rijetki niti grafiti vezani uz nasilje i razne oblike netrepeljivosti i mržnje prema drugima.

Nakon podizanja berlinskog zida koje je započelo u srpnju 1961., autori grafita dobivaju golem prostor za kreativnost i izražavanje svog mišljenja, te za slanje poruka najrazličitijih sadržaja. Uglavnom su se pisali grafiti sa političkim i seksualnim sadržajem. Berlinski zid bio je ubrzo nakon podizanja potpuno prekriven grafitima, pa ga Skasa-Weiss slikovito naziva „...betonskom knjigom gostiju“ (Skasa-Weiss, 1989:200) Za vrijeme pariškog proljeća i burnih zbivanja 1968. u Francuskoj, pisanje po zidovima postaje „autentičan medij omladinske kontrakture“ (Lalić, Leburić i Bulat, 1991:22), a natpisi su često bili političke naravi. Grafiti su u to vrijeme korišteni u svrhu revolucije i studentskog otpora, a itekako su unijeli novosti u gradski prostor.

Kontinuitet ispisivanja grafita zadržan je sve do danas. Zanimljivo je kako se popularnost grafita širi tek 60-ih godina 20.stoljeća, kada se javljaju i prve sustavnije teorije o pisanju i crtanju po zidovima i drugim prostorima. Suvremena povijest grafita počela je tek 70-ih godina 20. st. kada se slikovni grafiti počinju pojavljivati po njujorškom metrou, ali i u uličnim kvartovima koji postaju okupljališta mladih ljudi. Takvi slikovni grafiti privukli su pažnju svjetske javnosti, a neki od tih darovitih njujorških grafitera postali su zapaženi umjetnici koji priređuju izložbe i prodaju svoje radove. Prema tome, sama povijest grafita je duga, a njezini korijeni duboki, budući da ih nalazimo na različitim stupnjevima ljudske civilizacije još od prapovijesti.

Međutim, uzmemo li u obzir uže, specifičnije razumijevanje fenomena grafita, tada je važno naglasiti da se grafiti kao pravac u suvremenoj umjetnosti javljaju 80-ih godina 20.stoljeća, kada postaju nezaobilazan proizvod urbanoga življenja, te način života usko povezan sa glazbenom scenom, koji se ponajprije javio u Americi. Povijesna geneza grafita sažeta je u djelu „Grafiti-dvije tisuće godina pisanja na zidu“ Roberta Reisnera iz 1974.g., koje je dalo veliki doprinos razumijevanju nastanka ovog fenomena. (Lalić, Leburic i Bulat, 1991)

Na našim prostorima, grafiti nemaju dugu tradiciju. U poslijeratnoj Jugoslaviji isticali su se grafiti političkog sadržaja, a upravo su ti natpisi po zidovima služili kao podrška državno-partijskoj vlasti. Sam izgled grafita bio je prepoznatljiv - pisani su velikim, stiliziranim crvenim slovima, uz dodatak srpa, čekića ili petokrake kao simbola tadašnjeg društvenog uređenja. Teritorijalni grafiti kao specifična grupacija javljaju se 80-ih godina prošloga stoljeća, a posebno su isticali nazivi općina Novoga Zagreba - Utrine, Zapruđe, Sopot i sl. (Juriško, 2001)

Grafiti vezani uz punk subkulturu preplavili su Zagreb krajem 70-ih i početkom 80-ih godina 20. st., a najviše su se isticali natpisi „PUNK“, „NEW PUNK“, simbol anarhije (slovo A u krugu), itd. Osim pripadnika punk subkulture, svoje postojanje grafitima su nastojali istaknuti i pripadnici drugih subkultura, posebno onih zasnovanih na rock glazbi (o tome svjedoče natpisi kao što su slovo „E“ u krugu - equality ili jednakost, darkeri su pisali šestice ili križeve nacrtane naopako...) Drugi val bio je tzv. navijački val grafita, koji je doveo do toga da je Zagreb bio prepun grafita o nogometnom klubu *Dinamo* i pripadajućoj navijačkoj skupini *Bad Blue Boys*. Isto tako, navijački grafiti često su se povezivali s teritorijalnim oznakama (npr. „B.B.B. DUBRAVA“).

„Grafiti pokazuju da se zagrebački pripadnici neformalnih omladinskih grupa i subkulture (glazba, sport ili neki drugi sadržaji) ne razlikuju mnogo od svojih vršnjaka u drugim većim centrima Jugoslavije i Europe.“ (Perasović, 1989:107)

Osobito u današnje vrijeme, crtači grafita imaju različite stilove i svaki od njih teži unijeti originalnost i kreativnost u svoje radove čime bi dobio poštovanje od ostalih autora grafita. Međutim, za policiju i velike kompanije takva „umjetnost“ nije poželjna niti korisna. Doneseni

su mnogi zakoni koji zabranjuju crtanje grafita, pa su se autori takvih crteža (u strahu od kršenja zakona) jednostavno prestali baviti time, a bilo je i onih autora grafita koji su se, određenjem grafitne subkulture kao ilegalne, počeli baviti i drugim zakonski nedozvoljenim aktivnostima (zloporaba alkohola i droga, narušavanje javnog reda i mira, krađe i sl.)

Moderni grafiti predstavljaju umjetnička djela za svoje autore, ali u mnogim zemljama ostaju zabranjeni zakonom i tretiraju se kao oblik vandalizma. Mlada populacija većinom smatra da grafiti svojom kvalitetom oplemenjuju prostore urbanog življenja, pretvarajući sive zidove zgrada, željezničkih vagona ili kontejnera za otpatke u fantastičan svijet likova i boja (često nadahnut stripovima). (<http://hr.wikipedia.org/wiki/Grafiti>)

Danas postoje legalna mjesta i prostori za crtanje grafita koje određuju gradske vlasti (npr. Branimirova ulica u Zagrebu i Rotor u zagrebačkom naselju Savski Gaj). Može se reći da se radi o zanimljivom trendu „pripitomljavanja“ grafitne scene, tj. uklapanju takve vrste umjetnosti u moderno uređenje metropola. Pritom treba spomenuti sjajan projekt Muzeja ulične umjetnosti koji je obuhvaćao likovno oblikovanje zida u staroj Branimirovoj ulici u Zagrebu od 10. do 14. svibnja 2010.g. Samom projektu uređenja prethodio je natječaj na koji je pristiglo sveukupno 117 radova iz svih gradova Hrvatske od kojih je odabrano ukupno 64 koji su oslikani u navedenoj ulici. Autori radova uključuju priznate umjetnike, autore grafita i street artiste, diplomirane slikare, dizajnere, grafičare, slobodne umjetnike, arhitekta, građevinare, te studente, srednjoškolce i mnogobrojne likovne amatere koji su svojom maštovitošću i vizijama pružili svjež i moderan izgled Branimirovoj ulici.

Slika 2. Zid Hrvatskih željeznica u Branimirovoj ulici u Zagrebu dobio je novo ruho, a grafitima su ga oslikali umjetnici čiji su radovi izabrani na natječaju

Riječ je o prvom projektu Muzeja ulične umjetnosti, koji nema određeni prostor, radno vrijeme ni stalne kustose. Ulična umjetnost (street art) nastaje na javnim površinama, predstavlja sve osim klasičnih sprej-grafita, dok su najpopularnije tehnike ispisi, crteži, šablone, naljepnice, plastika, kolaži i instalacije. Svrha projekta bilo je umrežavanje hrvatskih umjetnika, promicanje razvitka i unaprjeđenja kulture i umjetnosti, poticanje kreativnosti, te stvaranje platforme za razmjenu znanja i vještina. Najvažniji zadatak bio je ujediniti domaću scenu umjetnika koji se bave tim likovnim izričajem, distancirati je od vandalskog šaranja gradskih fasada, te popularizirati kvalitetnu urbanu umjetnost koja je u nekim europskim zemljama već dio službene strategije razvoja gradova. (<http://hr.wikipedia.org/wiki/Grafiti>)

U sklopu akcije „Labirint slika“ koja je započela 2004. godine na starom Kvaternikovom trgu, dvadesetak zagrebačkih umjetnika grafita izradilo je apstraktne i maštovite slike na metalnim panoima. Urbani umjetnički izričaj zainteresirao je brojne polaznike koji su se zatekli na prostoru stare tržnice. Ovo je također bio dobar primjer kako mladim autorima grafita stvoriti uvjete za izražavanje njihovog umjetničkog stvaralaštva.

Isto tako analiza ove vrste umjetnosti pokazala je svu dubinu i ljepotu grafita, pa su oni izborili svoje mjesto na Internetu, u galerijama i muzejima, u medijima, itd. Uzevši u obzir

činjenicu da su grafiti postali neizostavan dio suvremene urbane kulture, Muzej grada Zagreba otvorio je svoja vrata i takvoj umjetničkoj sceni.

Izložba autora Slavka Šterka pod nazivom „Umjetnost ulice - zagrebački grafiti 1994.-2004.“, nastala je kao plod njegova desetogodišnjega rada, u kojem je pomno promatrao i bilježio događanja na zagrebačkim ulicama. Prateći nastanak i razvoj lokalne grafitne scene, dokumentirao je više tisuća radova tzv. *writera*, od kojih je izložen tek dio, a sve zajedno postalo je dio muzejske dokumentacije. Pokazujući različitu tipologiju grafita od onih najjednostavnijih, tek zabilježenih tragova, do najsloženijih, dvodimenzionalnih i trodimenzionalnih, finih tonaliteta i kvalitetnih crteža, različite tematike. Prikupljene fotografije posjetitelja sustavno upoznaju s tematikom grafita, njihovom poviješću, klasifikacijom, stilovima, a posebno s domaćom grafitnom scenom i njezinim protagonistima. Izložba je omogućila da mnogi iznimni radovi ove specifične umjetnosti budu sačuvani i predstavljeni u muzejskom prostoru, čime se razbijaju mnogi stereotipi o grafitima. (<http://www.mgz.hr/UserFiles/file/Grafiti.pdf>)

S druge strane, „tendencija prema sterilizaciji i elitizaciji gradova, gdje nadzor prostora videokamerama postaje gotovo neizbježan, ujedno uzrokuje i nestajanje grafitne scene u modernom društvu.“ (<http://hr.wikipedia.org/wiki/Grafiti>) Grad Zagreb je prije nekoliko godina formirao Povjerenstvo za utvrđivanje i realizaciju programa mjera za sprječavanje uništavanja fasada zgrada grafitima, kako bi se djelotvorno i sustavno prevladao velik problem s grafitima, posebice u središtu grada. Naime, smatra se kako većina grafita nagrđuje izgled zgrada, te utječu na uređenost četvrti i naselja, stoga nisu poželjni kao dio urbanog identiteta naše metropole, te postoji samo nekoliko lokacija na kojima je ispisivanje grafita dozvoljeno.

Slika 3. Prikaz grafita u Branimirovoj ulici u Zagrebu - grad omogućio legalan prostor za grafitiranje

1.4. AUTORI GRAFITA

Autori grafita su većinom mladi, buntovni, kreativni i često neprilagođeni pojedinci koji koriste svoje umjetničke sposobnosti kako bi izrazili svoje mišljenje, svoju osobnost i vještine. Autori se uglavnom slažu da je grafitiranje djelatnost gradske populacije, najčešće muške, adolescentske. Oni pokazuju ozbiljnost i pedantnost u svojim djelima, njihovi crteži su vrijedni, prepoznatljivi i šira publika to zna. Ispisivanje grafita ima posebno značenje za mlade ljude, a oni također imaju posebne nazive za svoja djela: najjednostavniji je tag koji predstavlja stilizirani potpis, a najsloženiji tzv. piece, grafit koji sadrži prijelaze boja, efekte, slike i dr. (<http://hr.wikipedia.org/wiki/Grafiti>)

Crtači grafita vjeruju u svoj doprinos humanizaciji prostora, te isticanju dinamike i raznolikosti urbanog prostora. Mladi ljudi traže načine i metode kojima bi pokazali svoju viziju stvarnosti, a upravo njihovi iznimni radovi i crteži omogućuju prodor ove umjetnosti u muzejski prostor, doprinose razbijanju stereotipa i sprječavaju da originalni i kvalitetni natpisi i crteži padnu u zaborav.

Autor grafita bilježi svoju prisutnost, ostavlja trag i upozorava na svoju individualnost, te takvim načinom komunikacije potvrđuje svoj identitet, sasvim drukčiji od onoga koji prevladava u široj društvenoj sredini. Svojom formom i sadržajem identitet predložen na zidovima funkcionira kao oporba prema toj sredini, njenim vrijednostima i ponajviše njenim institucijama.

Slika 4. Mladi autor u izradi grafita

Botica smatra da autori grafita često nalaze podršku unutar svoje grupe i u njenom sklopu ostvaruju posebnu afirmaciju. Na taj način skreću pažnju na sebe, iako je uočljiva njihova težnja da ostanu anonimni i izvan dohvata državnih organa, budući da svojim aktivnostima na javnim gradskim prostorima krše određene društvene norme. (Botica, 2001) Osim crteža grafita, mladi također ostavljaju poruke i slogane po gradskim zgradama i betonskim površinama koji su često odraz ekonomskih, društvenih i političkih prilika u kojima se nalaze. Ukratko, oni iznose svoja razmišljanja kako bi djelovali protiv normi koje ih ograničavaju, protiv zakona koji ne vrijede za svakoga, protiv društva koje nije slobodno i pravedno, te protiv uvjeta u kojima ne mogu postići ono što bi htjeli. Mladi koji stvaraju grafite predstavljaju jednu posve novu kulturu, oni su generacija pobune i otpora, oni su u potrazi za vlastitim identitetom i svoje postojanje izražavaju kroz skrivene kodove i poruke na zidovima i drugim javnim površinama, računajući na to da će ostali pripadnici društva razumjeti njihove vrijednosti, ponašanje i stil života.

2. NAJZNAČAJNIJI SOCIOLOŠKI ASPEKTI U PROUČAVANJU GRAFITA I SUBKULTURNOG ŽIVOTA MLADIH

U središnjem dijelu ovoga rada opisani su određeni aspekti koji su izuzetno bitni u stvaranju grafita i njihovom značenju u širem društvenom kontekstu. To su prije svega povezanost grafitizma i subkulture, zatim kratko objašnjenje teorijskih pristupa u istraživanju subkultura i ponašanja mladih, istaknuto je i Lachmannovo proučavanje načina na koje se autori grafita okupljaju i stvaraju društvenu organizaciju grafita, sadržaj grafita, te kako se on mijenja uslijed društvenih interakcija autora grafita s publikom (Lachmann, 1988), a naposljetku se navodi kratka interpretacija sadržaja i društvenog značenja grafita, te se daje prikaz istraživanja različitih vrsta grafita koje danas susrećemo u hrvatskoj metropoli.

2.1. POVEZANOST GRAFITIZMA I SUBKULTURA

Što je zapravo subkultura? Albert K. Cohen smatra da je svako društvo diferencirano na mnoge subgrupe, te da postoji kultura unutar kulture. Subkulture nastaju interakcijom sa onim kulturama koje u svom uvjerenju i djelovanju dijele isti kulturni obrazac. (Cohen, 1955, prema: Perasović, 1999:17)

Prema Perasoviću „pojam subkulture istovremeno označava i sustav vrijednosti (normi, vjerovanja, načina života) i konkretnog aktera (grupu) koji te vrijednosti, norme, tu (sub)kulturu živi“ (Perasović, 1999:41) Nastajanje subkultura odvija se u situaciji „relativne autonomije mladih u strukturi u kojoj su prije bili podređeni. Potreba da se ta autonomija zadrži i realizira

vodila je vrijednosnom, duhovnom i ideološkom distanciranju od svijeta ideja, vrijednosti porodice, škole i najšireg društva.“ (Lalić, Leburic i Bulat, 1991:39)

Kao medij subkulturnog izražavanja, grafiti nemaju dugu tradiciju na našim prostorima. Kao što je već ranije spomenuto, u poslijeratnom razdoblju u Jugoslaviji natpisi na zidovima se pojavljuju povremeno, u funkciji podrške državno-partijskoj vlasti i promoviranju samoupravljanja, bratstva i jedinstva, te radničke vlasti. Tek potkraj 70-ih godina 20.st. u velikim gradovima pojavljuju se autentični grafiti osobito punk-orijentacije, a kasnije i drugi grafiti koji svjedoče o formiranju različitih neformalnih grupa vezanih pretežno uz glazbene stilove. Takvi natpisi poprimili su oblik otvorenih provokacija i zauzeli tzv. „potkulturnu poziciju.“ (Lalić, Leburic i Bulat, 1991:37) Autorima grafita ubrzo postaju zanimljivi društveno nepoželjni sadržaji i simboli, pa 80-ih godina prošloga stoljeća, oni postaju dio tzv. neprijateljske propagande i objekt strogog policijskog nadzora.

Promatrajući historijski proces nastanka subkultura, može se reći kako je od 30-ih do 60-ih godina 20.st. došlo do njihovog konačnog formiranja, a taj proces su uvjetovale „najznačajnije društvene promjene koje su omogućile njihovu pojavu, a koje su se odvijale u znaku povećane socijalizacije kapitalističkog društva, znanstveno-tehničke revolucije i u smjeru jačanja države socijalnog blagostanja.“ (Bulat, 1991:38)

Te promjene obuhvaćale su:

- a) obvezu završavanja srednje škole kao nužnog obrazovnog stupnja za zasnivanje radnog odnosa (što je značilo produživanje omladinskog statusa),
- b) pojava masovnih komunikacija, industrija zabave i povećanje potrošačke moći što je dovelo do stvaranja omladinskog kulturnog identiteta u okvirima slobodnog vremena,
- c) povećanje intergeneracijskog jaza na obiteljskom planu (obitelj gubi svoj primarni socijalizacijski značaj za pojedinca, a sve važnije postaju prijateljske i vršnjačke grupe),
- d) rastući raskorak između „elitne“ i „narodne“ kulture uvjetuje potragu za kulturnim obrascima vlastite identifikacije (prema: Lalić, Leburic i Bulat, 1991)

Dakle, sve navedene promjene omogućile su relativnu autonomiju mladih u društvenoj strukturi u kojoj su ranije bili podređeni. Prema tome, „pojava specifičnih oblika subkulturnog izražavanja kao oblika samodefiniranja vlastite posebnosti poslijeratnih generacija mladih, značila je i iskorak iz vladajućih obrazaca kulture odraslih“. (Lalić, Leburic i Bulat, 1991:38)

Slika 5. Grafit na zidu pokraj stambenih zgrada u zagrebačkom naselju Dugave

Afirmacijom omladinske kulture (zajedno sa njenim proizvodima i vrijednostima), dolazi i do priznanja grafita kao medija komunikacije i specifičnog oblika ljudskog izražavanja. Grafiti su proizvod subkulturnog bunta, značajni za protest grupa mladih koji imaju slične interese i okupljaju se oko zajedničkih sklonosti prema glazbi, navijanju i sl. Gradske ulice i zidovi tako postaju „simboličko-komunikacijski prostori omladinskih grupa“ koji šalju poruku da postoje i da tragaju za vlastitim identitetom, tj. grafiti postaju pozornica „kulturalnog konflikta“ (Lalić, Leburić i Bulat, 1991:36), ali oni također predstavljaju „osjetljivi barometar promjena u preokupacijama društvenog života.“ (Reisner, 1974:25) Perasović ističe da se može uočiti situacija u kojoj dominantna kultura reagira na subkulturu, „kada se javni aspekt socijalizacije koristi kao *kontrola devijacije*, kada nastaju prave kampanje i medijske hajke protiv pripadnika subkulture i njihovih stilova tada možemo uočiti ono što engleski sociolozi zovu *moral panics*...“ (prema: Perasović, 1991)

Iznova se postavlja pitanje jesu li grafiti na uličnim fasadama invazija omladinskog vandalizma i primitivizma ili su u njima skrivene poruke i kodovi jedne posebne „kulture tinejdžera“ i „generacijske pobune“? (Lalić, Leburić i Bulat, 1991:37) „U sociološkoj i drugoj literaturi često se ukazuje na specifičnost grafitnog izraza kao funkcionalnog potkulturnog medija. Korištenje tog medija vrlo je popularno u nekonvencionalnom svijetu subkulture, s obzirom na to da zidovi pružaju optimalne mogućnosti za drukčije izražavanje i drukčiju komunikaciju.“ (Lalić, Leburić i Bulat, 1991:45) Za mnoge subkulturne grupe mladih, grafiti su važan element pripadajućeg stila ponašanja. Takvim načinom pisanja nastoje se istaknuti vrijednosti grupe i obilježja određene potkulture. Prema tome, grafitiranje nije primjer primitivizma, već potraga za alternativnim načinima identifikacije mladih ljudi i promoviranja onih vrijednosti za koje se oni bore i oko kojih su okupljene grupe istomišljenika. Te se

subkulture grupe izdvajaju iz svoje sredine i provokativnim porukama ukazuju na svoj specifičan stil života.

Lalić, Leburić i Bulat (1991) navode kako Albert K. Cohen izdvaja četiri osnovna načina stvaranja stila u subkulturi: odjećom, muzikom, ritualima i specifičnim argoom (rječnik). Slijedeći tu klasifikaciju, moguće je uočiti da pisanje grafita u potkulturnim stilovima funkcionira:

- a) kao način ukazivanja na glazbu koju slušaju pripadnici određenog stila i koja bitno utječe na prirodu tog stila - glazba prati i usmjerava potkulturni život mladih
- b) kao sastavni dio argoa (žargonskog rječnika) - rječnik pojedine grupe ispisan i u grafitima postaje „žargon autentičnosti“ putem kojeg se pripadnici iste grupe identificiraju
- c) kao sastavni dio rituala - tj. skupa više oblika ponašanja kojima se naglašavaju osobitosti pojedinog stila (grafitiranje tako ima funkciju izražavanja otpora spram dominantnog kulturnog sklopa)

2.2. TEORIJSKI PRISTUPI U ISTRAŽIVANJU SUBKULTURA I PONAŠANJA MLADIH

Lalić, Leburić i Bulat (1991) ističu kako postoji nekoliko značajnih modela koji se primjenjuju u istraživanju omladinskih subkultura i njihovog ponašanja:

- a) ***Model generacijskih jedinica*** - ističe kako subkultura nastaje kao generacijska reakcija na društveno - historijske promjene, tj. generacijske razlike stvaraju tzv. generacijski jaz i krizu identiteta, a utjecaj okolnosti utječe na karakter kulture mlade populacije i njihovo djelovanje. To znači kako „mladi ljudi izloženi drukčijem povijesnom iskustvu formiraju i posebne stilove ponašanja kao odgovor na izazove društvene situacije.“ (Lalić, Leburić i Bulat, 1991:40) Prema ovoj teoriji, čiji je glavni predstavnik Karl Mannheim, grafiti nastaju kao odraz društvenih i kulturnih prilika koje bitno utječu na stavove i vrijednosti mladih ljudi. Sadržaj, metode stvaranja grafita, lokacije na kojima se pojavljuju i značenja koja imaju, uvelike su reakcija mladih ljudi (kao jedne specifične, drukčije generacije) na životne i socijalne situacije kroz koje oni prolaze.
- b) ***Funkcionalističko-strukturalni pristup*** - „polazi od konsenzusa vrijednosti kao osnove integracije društvenog sistema, a proces socijalizacije smatra ključnim faktorom usklađivanja individualnoga djelovanja sa zadanim očekivanjima sistema.“

(Lalić, Leburic i Bulat, 1991:40) Međutim, u modernom industrijskom društvu karakterističan je nesklad između obiteljskih vrijednosti i društveno-ekonomskog sistema u kojem pojedinac živi, a to znači kako norme obiteljskog života nisu prilagođene zahtjevima i normama modernih društava.

Ova teorija zapravo ističe kako izdvajanje mladih u posebnu društvenu grupu nema za posljedicu diferenciranje od vrijednosti poretka, već takva omladinska potkultura omogućuje posredno prihvaćanje kulture i strukture društva i efikasno je sredstvo integracije. Zaključak ove teorije bi bio da mladi kao grupa nisu društveni problem i odrasli se ne trebaju suprotstavljati problemima koje izaziva ponašanje mladih jer će oni to prerasti.

- c) **Interakcionistički pristup** - ističe kako je čovjekov identitet društveni konstrukt koji se ne svodi samo na ono što pojedinac misli i osjeća o sebi već je bitan i osjećaj pripadanja od strane vanjskoga svijeta ("značajni drugi"), što bi bila potvrda teze Georga H. Meada. (prema: Lalić, Leburic i Bulat, 1991) Dakle, uloga i status pojedinca određeni su njegovim ponašanjem, ali i definiranjem tog ponašanja od strane društvenih aktera koji za subjekta imaju izuzetnu važnost. Ukoliko je pojedinac etiketiran kao devijantan od strane svoje okoline, ta etiketa će dominantno utjecati na sve ostale statuse i uloge koje taj pojedinac zauzima u društvenoj strukturi. Kao što bi Howard Becker naglasio, „devijantno ponašanje je ono ponašanje koje ljudi tako označavaju.“ (prema: Lalić, Leburic i Bulat, 1991)

Subkultura tada djeluje kao rješenje da se izbjegne konflikt između marginaliziranih pojedinaca i konvencionalnog društva. Na taj način, mladi u subkulturi dobivaju podršku i kroz grupnu interakciju razvijaju vlastitu hijerarhiju vrijednosti i stila. Tako je i autorima grafita važna podrška grupe i unutar nje traže svoje priznanje. Oni nastoje svojim aktivnostima pokazati stil ponašanja grupe kojoj pripadaju i unutar koje formiraju svoj identitet, a sam čin ispisivanja grafita im omogućuje da prenesu društvu osnovne poruke i stavove svoje grupe čime bi stekli osjećaj odanosti i učvrstili osjećaj pripadnosti u grupi. Grafiti time postaju važan medij u interakciji pojedinca, grupa i društvenog sistema u cjelini. Mladi razvijaju vrijednosti i stavove kroz grupnu interakciju, te unutar grupe nalaze pozitivan stav prema vlastitom identitetu, iako je njihovo ponašanje od strane okoline označeno kao devijantno.

- d) **Subkultura i klasa**- teorija čiji su glavni zagovornici neomarksističke orijentacije (Hall, Hebdige, Frith, Clarke itd.), a koja ističe kako su strukturne proturječnosti i klasni problemi u društvu jedan od faktora stvaranja potkultura. Različite grupacije mladih izražavaju otpor prema vladajućim vrijednostima „putem stila, ponašanja i simboličkog kršenja reda.“ (prema: Lalić, Leburic i Bulat, 1991) Ova teorija također

naglašava kako marginalnost i podčinjenost pripadnika subkulturnih grupa potječe iz njihovog naslijeđenog društvenog položaja, a subkultura se samim time shvaća kao „generacijski odgovor na širi klasni problem.“ Naposljetku, treba reći kako subkultura mladima pruža „ideologiju i formu vlastitoj devijaciji i potiče toplo strujanje unutar generacijske grupe.“ (Lalić, Leburic i Bulat, 1991)

2.3. „GRAFITI KAO KARIJERA I IDEOLOGIJA“ (R. LACHMANN, 1988)

R. Lachmann je proveo istraživanje utemeljeno na razgovorima s autorima grafita (New York). Lachmannovo istraživanje utemeljeno je na intervjuima i opažanju uz sudjelovanje koje je provedeno od veljače do svibnja 1983. i u siječnju 1984. Autor je razgovarao sa 25 autora grafita na različitim stupnjevima karijere. Dio ispitanika bio je iz elitnog kruga autora grafita (tzv. umjetnika grafita). Svi autori su bili iz dva dijela Brooklyna - Williamsburg-Navy Yarda i Crown Heightsa. On je analizirao njihovo stvaralaštvo i karijere preko međusobnih odnosa crtača grafita, ali i odnosa s pokroviteljima, publikom i policijom. Neke tvrdnje dobivene u ovoj analizi izrazito su korisne i mogu se donekle primijeniti na situaciju i položaj autora grafita u našem društvu.

Lachmann proučava načine na koje se autori grafita okupljaju i stvaraju društvenu organizaciju grafita, zanima ga sadržaj grafita i kako se on mijenja uslijed društvenih interakcija autora grafita s publikom. Ova analiza grafita kao protuzakonite društvene djelatnosti usmjerene na stjecanje slave kroz umjetnost omogućuje nam povezivanje pojmova subkulture i devijantne karijere s umjetničkim svjetovima. Howard Becker je pokazao da su te naizgled iracionalne radnje kojima se krše društvene norme i stvara umjetnost, strukturirane s obzirom na interakciju autora grafita s ostalim pojedincima i društvom. Mnogi autori govore o "kriminalnoj umjetničkoj karijeri", omalovažavajući tako sadržaj specifične kulturne prakse i njezine proizvode. (prema: Lachmann, 1988) Autori grafita istodobno su uključeni u svijet umjetnosti i u devijantnu subkulturu. Becker smatra da devijantno ponašanje i umjetničko stvaralaštvo treba shvaćati kao rezultat dviju vrsta društvenih interakcija:

- 1) početnici moraju usvojiti motivaciju i konvencije s pomoću kojih će sudjelovati u crtanju grafita;
- 2) karijere izgrednika i umjetnika udaljavaju i sprečavaju njihove težnje, te određuju način na koji publika na njih reagira.

Koncepcija karijere bitna je za utvrđivanje utjecaja mentora i publike na autorovo bavljenje grafitima. Mogućnost stvaranja karijere izgrednika i umjetnika velikim je dijelom uvjetovana

načinom na koji ih označavaju ljudi izvan njihovog društvenog miljea. Po Beckeru „devijantno ponašanje nije kvaliteta onog što pojedinac čini, nego posljedica pravila i sankcija koje drugi primjenjuju na prekršitelja.“ (Lachmann, R., 1988:229-250.)

Istražujući sadržaj subkulturnog samoizražavanja i objašnjavajući proces označavanja, Hall smatra da pripadnici subkultura izazivaju „hegemoniju“¹ pozivajući se na određena iskustva i običaje svojih zajednica, etničkih i dobnih skupina, pokazujući da društveni život može biti organiziran različito od vladajućih koncepcija stvarnosti. Hebdige i Clark tvrde da ta usmjerenost subkulture protiv *hegemonije* izaziva reakcije policije i medija; te institucije pridaju oznaku devijantnosti koja ističe protuzakonitost ispisivanja grafita i pogrešno povezivanje tih radnji s nasilnim zločinom. (prema: Lachmann, 1988) Beckerovska analiza značenja grafita traži u umjetničkim oznakama koje im se pripisuju - objašnjavajući autorovu odanost grafitima kroz njegove veze s mentorom, kolegama i publikom, dok Hall u privlačnosti koju grafiti imaju za radničku klasu i manjinsku mladež vidi dokaze njihovog protuhegemonijskog karaktera. (Lachmann, 1988)

Jedno od najvažnijih pitanja jest kako se mladi počinju baviti crtanjem grafita. Vještinu i motivaciju početnici stječu od iskusnog mentora, te moraju naučiti tehnike i interakciju s publikom. Promatrači po raznolikosti boja i linija po vagonima podzemne željeznice mogu razlikovati pojedine grafite i pripisati ih određenom autoru. Mladi koji se počinju baviti crtanjem grafita najčešće nalaze svoje mentore u srednjoj školi koju pohađaju, a često postoje mreže autora grafita koncentrirane po određenim četvrtima velikih gradova. Lachmann navodi svoje tvrdnje o izraženoj reprodukciji postojeće etničke i klasne strukture autora grafita u New Yorku (autori su većinom crnci i Latinoamerikanci, a često dolaze iz obitelji sa samohranim roditeljem). Također objašnjava kako su autori grafita većinom muškarci jer mentori ne žele podučavati djevojke. Ovaj seksizam muških autora grafita integralan je dio njihove koncepcije majstorske izvedbe ispisivanja grafita. Svi crtači grafita smatraju da su grafiti pozitivan dodatak gradskom okolišu, te bi kao takvi trebali biti ozakonjeni, a mlade privlače grafiti jer kroz njih mogu pokazati svoju hrabrost i prijezir spram autoriteta. (Lachmann, 1988)

Nakon što početnici svladaju vještine ispisivanja grafita i steknu svijest o tome da publika raspoznaje djela pojedinih autora, oni stvaraju svoj identitet u obliku "tega" - stiliziranog potpisa ili logoa jedinstvenog za svakog pojedinog autora grafita. Velika većina ne napreduje dalje od

¹ Talijanski marksistički filozof Antonio Gramsci uveo je pojam „kulturalne hegemonije“ kao miroljubivog sredstva kojim se održava kapitalistički poredak, zbog čega je nužno obrazovanje radništva i stvaranje proleterske inteligencije. Pomoću „kulturalne hegemonije“ se tipične buržoaske ideje proglašavaju općim javnim mijenjem i zdravim razumom te se na taj način održava vladavina. (http://hr.wikipedia.org/wiki/Antonio_Gramsci)

toga, do murala (to je svaki grafit koji sadrži nešto više od osnovnog autorovog logoa). Policija procjenjuje da su više od dvije trećine autora grafita u podzemnoj željeznici – „taggeri“. Osim prirodnog umjetničkog talenta, da bi se postao tagger ili muralist, važniji je geografski smještaj. Taggeri ne prelaze taj društveni jaz i ne povezuju se s muralistima koji više cijene kvalitetu murala od kvalitete tegova. Taggeri koji nisu napredovali do muralista ne vide zašto bi dosegnutu slavu žrtvovali dugotrajnom zadatku stvaranja tehnike i stila važnih za ugled muralista. Mentori podučavaju početnike da se nametanjem publici postiže slava, dok se taggeri uspoređuju s oglašivačima - oni umjesto novcem prostor kupuju svojom hrabrošću i stilom.

Grafiti nemaju jedno, određeno značenje, njihova vrijednost proizlazi iz društvenih odnosa u kojima su nastali i u kojima se mijenjaju uslijed razvoja autorovih veza s mentorima i publikom. Održavajući veze s drugim autorima, crtači grafita stvaraju i podržavaju svoju slavu, a priroda tih veza određuje sadržaj i trajanje autorova osjećaja kako publika prihvaća njegove radove. Becker iznosi tezu kako grafiti, gledalo se na njih kao na devijantnu pojavu ili umjetnost, poprimaju značenje s obzirom na unutarnje odnose unutar kojih su stvoreni - grafiti se mijenjaju kako bi odgovarali društvenom organiziranju autora. Subkulturalna i beckerovska perspektiva uspostavljaju uzročnu vezu između inicijative publike, te ideologije i prakse autora grafita za stjecanje slave. Hall naglašava da će priroda subkulturnog izazova hegemoniji oblikovati dominantnu reakciju na subkulturu, a Becker daje autonomiju publici i smatra da će njihovo prihvaćanje ili odbijanje biti odlučujuće za promjenu mogućnosti stvaranja karijere kod tih obilježenih ljudi. (Lachmann, 1988)

2.4. DRUŠTVENO ZNAČENJE GRAFITA

„Književnost sa zidova-to je subkultura iz doze, otporna na vremenske prilike, živih boja i izazovno napadna...“ (Skasa-Weiss, 1988:205)

Moderno grafitiranje proizvod je novog vremena, a natpisi i crteži potaknuti su specifičnostima urbanog života i novim uvjetima življenja. U ovom radu nastoji se istaknuti koja su društvena značenja grafita i što oni predstavljaju u društvu. Za potpuno objašnjenje ovog fenomena, potrebno je grafite tumačiti i sa sociokulturnog aspekta.

Gamboni (1988) smatra kako su neka specifična obilježja dovela do toga da se grafiti nalaze u „jednom već starom procesu progresivne i (relativne) legitimacije“, te da se „radikalno mijenja bit samih grafita.“ (Gamboni, 1988:213) „Da bi se napravila kratka inventura nekih znakova te promjene, moraju se razlikovati unutrašnji i vanjski aspekti tog razvoja. U unutrašnje aspekte spadaju slijedeći elementi: dvoznačnost tekstova (neophodna za priznavanje poetskog

statusa) koja dolazi na mjesto jednoznačnosti političke i seksualne poruke; pojava prakse grafita, koja se odnosi sama na sebe; povećanje udjela grafičkog na račun verbalnog izraza; pojava individualnog i kolektivnog stila; a prije svega pojava potpisa (općenito pseudonima) i nastanak »sprejerskih karijera«. U vanjske znakove ubrajaju se: upotreba tehnika, stilskih smjerova i tema grafita na svim područjima i na svim razinama kulture (od reklame do muzejske umjetnosti); širenje blagonaklonog stava prema grafitima u medijima i u javnom mnijenju; njihovo priznavanje i vrednovanje prema estetskim kriterijima; objavljivanje njima posvećenih reportaža, antologija, zbirki i studija; i naposljetku, osim fotografskog očuvanja grafita, i njihovo materijalno očuvanje pa čak i poticanje na produkciju i naručivanje grafita. Na krajnjoj točki tog procesa grafiti postaju kulturna dobra. Zbog toga oni, usprkos suprotnom dojmu, nužno postaju dio onih struktura protiv kojih se tradicionalno bune.“ (Gamboni, 1988:213-214)

2.4.1. Grafitiranje kao oblik aktivne pobune protiv društvene stvarnosti

„Grafiti su spomenici, često i smiješni, koji opominju na sveprisutnu, zagušljivu sivu životnu realnost.“ (Skasa-Weiss, 1988:211)

Grafiti se vrlo često izrađuju zbog bunta i negativnog odnosa prema društvu i njegovim institucijama, koje mlade ljude marginalizira i nameće im norme. Ipak, oni ponekad nastaju i pod utjecajem pozitivnih razmišljanja koji potiču autore grafita na crtanje i pisanje po javnim prostorima. S obzirom na to da su zaokupljeni sadržajem poruke koju na taj način „šalju u svijet“, crtači grafita ne razmišljaju o tome da krše određene propise i zabrane.

Ispisivanje grafita se najčešće formom i sadržajem suprotstavlja uređenju društvenog sistema i konvencionalnom vrijednosnom sistemu, a budući da takvo ponašanje nije u skladu sa normama, zakonima i očekivanjima društvenog sistema i kulturne prakse, ono se smatra devijantnim. Mladi svojim provokativnim porukama također izražavaju vlastito neslaganje s vrijednostima dominantne kulture, a koriste grafite kao komunikacijsko oruđe, budući da ne uspijevaju djelovati na konvencionalne i društveno prihvatljive načine.

„Na vertikalnoj razini, grafitna komunikacija funkcionira i kao način odnošenja mladih prema dominantnom kulturnom sklopu i njegovim vrednotama. Buntovničkim grafitiranjem ističe se različitost potkulturne grupe spram šireg kulturnog okružja, a njeni pripadnici snaže svijest o kolektivnoj sposobnosti da rebeliraju institucijama i društvenoj zajednici u cjelini.“ (Lalić, Leburic i Bulat, 1991:49)

2.4.2. Grafiti u funkciji uređenja gradskog prostora

„Grafiti su slike koje su otvorene prema svojoj okolici; oni sadrže mogućnost da cijelo jedno pročelje, čak cijeli jedan grad, postane površina za ispisivanje.“ (Thévoz, 1988:216)

Grafiti ispisani na zidovima i drugim javnim površinama imaju još bitnih značenja, oni čine dehumanizirana nova stambena naselja (karakteristična za velike gradove u nas i u svijetu) manje monotonima i živopisnijima. Oni su oblik komuniciranja koji je osoban i slobodan od svakodnevnih ograničenja koja općenito sprječavaju ljude da izražavaju vlastite misli, vrijednosti i stil života. (prema: Lalić, Leburic i Bulat, 1991) Grafiti se ističu kao autentična umjetnost, koja niče spontano i svakodnevno u većim gradovima u kojima se pojedinci osjećaju izgubljenima. Budući da je pisanje grafita karakteristično za ulicu i javne gradske prostore, crtanje i pisanje po zidovima služi kako bi mladi ljudi oblikovali prostor u kojem žive i učinili ga bliskijim sebi i pripadnicima svojih grupa.

2.4.3. Grafiti kao alternativan medij komunikacije

Društveno značenje grafita krije se i u činjenici da predstavljaju alternativan medij komunikacije koji se suprotstavlja sredstvima masovnog komuniciranja. Mladi koriste takve aktivnosti i načine interakcije jer nisu u mogućnosti komunicirati na društveno prihvatljive načine, a imaju potrebu prenijeti svoj stav i vrijednosti pa makar to učinili pisanjem i crtanjem po javnim površinama. Takav specifičan oblik ljudskog izražavanja omogućuje pojedincima da upoznaju društvenu sredinu sa svojim identitetom i vrijednostima koje često odstupaju od normi te sredine, tj. oni se na taj način žele povezati sa istomišljenicima.

„Kao što ističe Baudrillard, postoji samo jedno jedino autentično sredstvo masovne komunikacije, naime ulica, životni prostor grafita. U tome leži i pravi bunt tih zidnih poruka: ne toliko bunt političkih parola, koje ih povremeno koriste u svoje svrhe, nego bunt mnogo principijelnijeg osporavanja medijske umjetnosti, medija općenito...“ (Thévoz, 1988:215)

Objašnjavajući razloge ispisivanja grafita, Juriško (2001.) navodi kako se „ne radi samo o onoj vječitoj težnji za ostavljanjem vlastitog traga; prenošenje je to svake one komične, nepodnošljive, izazovne ili bilo koje druge situacije koja bi nas inspirirala na bilježenje onoga što osjećamo i mislimo. Zahvaljujući potrebi da se nešto iskaže, vikne, nečemu nasmije ili da se protiv nečega pobuni, u mogućnosti smo sa svih tih površina iščitati klimu društvenog previranja. Pa makar u njoj sudjelovali samo u srcu ili bili protiv grafita, koji nose tu auru nepoćudnosti i buntovništva gotovo otkad postoje.“ (Juriško 2001:1)

2.4.4. Grafiti kao barometar društvenih promjena

Maković pak ističe da su grafiti povezani sa političkom i socijalnom situacijom u društvu, te kako služe i kao određeni parametar u društvenim promjenama. „Jedna od osnovnih karakteristika grafita jest i to da su oni uvijek neposredni proizvodi jednog *sada-i-ovdje*: njih stvara živi trenutak u konkretnom prostoru. Nije stoga ni najmanje neobično da se u napetim, čak kriznim situacijama spontano reagira i na političku i društvenu stvarnost upravo grafitima“ (Maković, 1988:195) To znači da su grafiti reakcija na društvene prilike i društvena previranja.

2.4.5. Grafiti kao elementi simboličko-komunikacijskog prostora

Grafitiranje isto tako može poslužiti kao važna platforma za podizanje javnosti i ometanje ostalih kultura. Autori grafita (tzv. *writeri*) svoje vizualno umjetničko djelo postavljaju u javni prostor i oni ga doživljavaju kao „netaknut format“ za komunikaciju s običnim ljudima, i to o društveno relevantnim temama. Na taj način šalju estetski vrijedne poruke u obliku jednostavne pisane riječi, ponekad razrađenu zidnim slikama. Oni pokušavaju svojim radom i vlastitim jezikom potaknuti promjene u socijalnim i kulturnim sferama društva.

Zidovi naših gradova na taj način postaju „simboličko-komunikacijski prostori“ (Lalić, Leburic i Bulat, 1991) mladih skupina kojima oni dokazuju svoju egzistenciju i šalju originalne poruke kojima potvrđuju svoju životnu filozofiju, a to je ponajprije potreba da svaki pojedinac bude priznat kao različit. U današnje vrijeme mladi svojim grafitima i na svoj način pokušavaju graditi - poručiti nešto i „pozdraviti nekog“, ostvariti nekakav kontakt s vršnjacima i svijetom koji ih kritizira i ne prihvaća.

2.4.6. Grafiti kao proizvod omladinske kulture

Društveno i kulturno značenje grafita očituje se u tome što oni predstavljaju proizvode i vrijednosti omladinske kulture, funkcioniraju kao opozicija tradicionalnim kanalima komuniciranja, te potiču afirmaciju mlade populacije i priznavanje takvog načina interakcije i komunikacije kao vrijednog oblika ljudskog izražavanja. Važnost grafita proizlazi iz same interakcije između članova grupe - oni stvaraju simbole, vrijednosti i poruke koje prihvaćaju pripadnici određenog subkulturnog stila.

Slika 6. Grafitima oslikana O.Š. Ivana Mažuranića u Zagrebu

2.4.7. Grafiti u funkciji formiranja grupnog identiteta i grupne homogenizacije

Grafiti imaju značajnu ulogu na horizontalnoj razini, tj. unutar samog subkulturnog stila. (prema: Lalić, Leburić i Bulat, 1991) Kroz aktivnost grafitiranja, gradi se korpus simbola koje prihvaćaju pripadnici određenog stila, a takvi natpisi ujedno snaže grupnu homogenizaciju. „Grafiti predstavljaju bitan aspekt interakcije između članova grupe, kao segment unutargrupnih rasprava koje pridonose formiranju grupnog identiteta.“ (Lalić, Leburić i Bulat, 1991:48) Grafitiranje tako omogućuje jačanje grupne homogenizacije i osjećaj pripadnosti pojedinca samoj grupi, ali također i stvaranje „posebnog identiteta potkulturne grupe i specifičnost kolektivno prihvaćenoga načina života koji vode njeni pripadnici.“ (Lalić, Leburić i Bulat, 1991: 49) Grafiti služe „kao komunikacijski medij u funkciji uspostavljanja identiteta, označavanja individualne egzistencije i grupne pripadnosti, te stvaranja i oglašavanja postojanja posebnih stilova koji predstavljaju oblik subkulturnog izražavanja i ponašanja mladih“. (Lalić, Leburić i Bulat, 1991:50)

Rasprostranjenost i šarenilo grafita ukazuje na kolektivnu reakciju jedne cijele generacije, koja se kreće u rasponu od osporavanja do naklonosti, od ravnodušnosti do bunta. Ipak, za sve njih vrijedi poruka koja je apsolutna univerzalna (i ne tiče se sadržaja ispisanog sprejem), a to je da autori potvrđuju svoju prisutnost i postojanje u određenoj društvenoj sredini. Ipak, Botica u

svojoj knjizi „Suvremeni hrvatski grafiti“ zapaža odmak od društvene angažiranosti i svojevrsnu individualizaciju i osiromašenje grafita. (Botica, 2000)

U današnje vrijeme dolazi do slabljenja specifičnog značenja koje grafiti imaju kao glas otpora, te oni gube dio svojega društvenog angažmana i postaju tzv. nedjelatna riječ/slika, zbog neuspjelih pokušaja da se prostor grafita pripitomi i da se odredi gradski prostor predviđen za grafitiranje.

Slika 7. Grafitima oslikano pročelje zgrade Kulturnog centra Peščenica, Zagreb

2.5. INTERPRETACIJA SADRŽAJA I PORUKA U RAZLIČITIM VRSTAMA GRAFITA

„Između ilegalnosti i kriminala grafitomani se kreću područjem kulture koje industrijska društva sve više izoliraju i smještaju među izumiruće forme kulture - a na to najprije upućuje jezik koji bi trebao opisivati grafite, zastario, jezik koji djeluje deplasirano: grafiti su po njemu gluposti, baština studentskih ludorija, ali i primitivnih znakova...“ (Grasskamp, 1988:202)

Grafite se smatra najnižom vrstom umjetnosti, ali i najpristupačnijom svim pripadnicima društva, budući da su javni zidovi najbolje mjesto za izlaganje radova. Oni se pišu kako bi se ljudima skrenula pažnja na pojedince koji svojim aktivnostima i porukama izražavaju određeni revolt prema stanju u društvu. Donedavno se mislilo da grafiti plaše ljude, te da oni postaju indikator propasti društva, međutim sve je više autora koji grafite doživljavaju kao pravu umjetnost i smatraju kako bi ulice grada bile puste i dosadne bez grafita.

Ispisivanje grafita danas ipak postaje znak specifične kulture i društvenog angažmana. Sami akteri grafitarenja brane vrijednost i „svetost“ svoje djelatnosti, a grafiti postaju svojevrsna ekspresija duha i duševna relaksacija onima koji prkose tehnicizmu, modernizmu, dehumanizmu i urbanizmu. (Botica, 2001) Većina grafita 'rođena' je iz zabave, iz čiste radosti stvaranja, u ugodnim trenucima provedenim među prijateljima. Nastaju u ilegalnom okruženju, ali nose jednostavne i primitivne, šaljive i čudne, političke, ali i intrigantske poruke. U tom smislu, grafiti se predstavljaju kao pokušaj potvrđivanja mladih ljudi koji ne mogu naći mjesto u društvu, kao linija za označavanje područja što ga kontroliraju razne grupe i kao stvaralački eksperiment potencijalnih umjetnika kojima je uskraćena mogućnost uspjeha u društvu.

Slika 8. Sadržaj i likovni izraz grafita uvelike doprinose lakšoj komunikaciji autora grafita i njihove društvene sredine

Mladi ljudi doživljavaju grafitiranje kao aktivnu pobunu protiv jednoličnog i sivog gradskog prostora. Nastojeći intervenirati u takvom prostoru, autori grafita stvaraju svoju utopiju boljega svijeta. Samo stvaranje tih umjetničkih iskaza doživljava se kao mladenačka pobuna protiv klasičnih konvencijskih normi starijih populacija. Prema tome, sama interpretacija određenih grafita puno je složenija i dublja jer se u ispisanim porukama neprestano traži vlastito „ja“; takve poruke su spontane, iskrene i neposredne, razumljive su svima, ali je uistinu prihvaćaju samo istomišljenici. Mladi tako nastoje pokazati svoje najdublje sumnje i osjećaje, a Botica smatra da je u tom procesu važno sudjelovanje u kreaciji, bijeg iz anonimnosti i prosječnosti, te potreba za stvaralačkim činom. (prema: Botica, 2001)

„Što se tiče grafita, trebalo bi dodati: njihova poruka je podrivanje medija, svjesno bojkotiranje svakog komunikacijskog protokola. Čak i kad nemaju nikakvog smisla, kad po

svom estetskom i poetskom sadržaju dosežu nulti stupanj, grafiti ipak uvijek pogađaju svojom semiološkom drskošću.“ (Thévoz, 1988:215)

Botica naglašava kako su izuzetno bitni jezični elementi grafita (kao sredstva komunikacije), ali i same okolnosti specifične komunikacije - recipijenti, prostor i vrijeme (izvanjezični čimbenici). (prema: Botica, 2001) Grafiti kao svojevrsna moderna informacija i komunikacija omogućavaju interakciju pojedinaca i grupa sa širim društvenim okruženjem putem rečenica, parola, slika i figura, najčešće duhovita i zajedljiva sadržaja. Botica također ističe kako grafiti nastaju unutar poetike malih literarnih formi, a najbliži su poslovice i aforizmu. Poetika, literarnost, likovnost, jednostavnost i specifična komunikacija karakteristični su za stvaranje grafita. U komunikacijskom procesu koji nastaje slanjem poruka putem grafita, najbitnija je aktivnost sudionika koja naglašava dinamičnost, ali i nestalnost samih grafita. (Botica, 2001)

„Ali, popularnost grafita nije uvjetovana samo jednostavnošću njihovih pomoćnih sredstava i medija; njihovi su simboli također jednostavni. Repertoar obuhvaća ponajprije internacionalno razumljive simbole, univerzalne hijerogliffe koji se, prije nego li apstraktna umjetnost, mogu shvatiti kao svjetski jezik.“ (Grasskamp, 1988:198)

Autor grafita obraća se ciljanim „recipijentima“ (pojedincu ili skupini) koji obično zauzimaju aktivnu poziciju, budući da kao sudionici komunikacijskog procesa na tekst grafita ili likovni iskaz odgovaraju, mijenjaju ga ili brišu, ali ono što je najbitnije uvijek ostavljaju svoj znak i time potvrđuju koliku važnost u interakciji pojedinaca i grupa imaju sami grafiti. Grafit (tekst i likovni prikaz) je u takvom komunikacijskom modelu nestalan i potiče na reagiranje onih kojima su poruke upućene. Autor grafita najčešće je anonimn i nepoznat, što omogućava dinamičnu komunikaciju.

Slika 9. Branimirova ulica u Zagrebu oslikana grafitima neobičnih boja i likova

Autori grafita vjeruju u moć dosjetki i poruka, koriste riječi i stilska sredstva koja obiluju domišljatošću, humorom, nadmudrivanjem i porugama. Sam čin pisanja grafita mladi vide kao samopotvrđivanje svog naraštaja, pobjedu nad zabranama i navikama određenog društva, te mogućnost izgradnje svog identiteta. Stvara se tzv. prkosna alternativna kultura koja se nastoji oduprijeti krizi suvremenoga života i pustoši urbanoga prostora. (prema: Botica, 2001)

Grafiti progovaraju o raznim temama (vlast, politika, sport, ljubav, seks, alkohol...), ironiziraju ih, iskrivljuju, a tzv. „dopisivanjem“ i reakcijama recipijentata takva interakcija prelazi u područje komičnoga. Ludički karakter pokazuju grafiti koji se poigravaju ustaljenim frazama, izrekama, poslovicama i aforizmima, dok drugi ulaze u dijalog s književnom tradicijom. U takvim natpisima autori se poigravaju sa značenjem određene situacije, postižu humor, ali i upućuju kritiku (npr. politički grafiti upereni su protiv vlasti i progovaraju o problemima sadašnjosti kao i prošlosti).

Mnogo je grafita koji oblikuju teme ljubavi, seksa i alkohola, i to posebice među studentskom i srednjoškolskom populacijom. Česti su i grafiti koji progovaraju o važnim životnim pitanjima i ironizirajući ustaljene filozofske misli postaju tzv. „uličnom filozofijom“. Botica donosi određene teorijske spoznaje o grafitima i pomaže u opisivanju cjelovite poetike grafita, boljem razumijevanju njihova komunikacijskoga modela, sudionika komunikacijske situacije kao i većem razumijevanju grafitske populacije i načina funkcioniranja grafita. Objašnjenje grafita kao faktora verbalizacije omogućuje opisivanje jezične strukture hrvatskih

grafita, a sociološki gledano, postavlja ideju o grafitima kao bitnom predznaku društvenih kretanja.

Na temelju primjera različitih grafita u gradu Zagrebu, moguće je donekle procijeniti koje vrste poruka mladi nastoje poslati i na koji način oni nastoje prenijeti drugima svoja uvjerenja i vrijednosti koje promoviraju. (prema: Botica, 2000)

3. PRIMJERI RAZLIČITIH VRSTA GRAFITA U ZAGREBU

3.1. UVOD U ISTRAŽIVANJE

Zagrebačka grafiti scena je vrlo raznolika i kao takva nesumnjivo doprinosi razvitku „ulične umjetnosti“. U našoj metropoli je poznato nekoliko važnijih središta oslikavanja grafitima (osmogodišnje škole i gimnazije): Varšavska 18, Križanićeva 4a, Nova cesta 92 i 133, Koturaška 75, II Ferenščica 9a do konačne legalizacije prostora u Branimirovoj, Derenčinovoj, na Kvaternikovom trgu i Rotoru (Savski gaj).

U ovom radu naveden je opis kratkog deskriptivnog istraživanja provedenog na području grada Zagreba, u vremenskom periodu od rujna 2011. do veljače 2012. Navedeno istraživanje temelji se na metodama opservacije i fotodokumentacije, te naknadne analize sadržaja, a u radu su navedeni razni primjeri i slike grafita koji su bitni za tumačenje poruka koje mladi odašilju putem ovakvih natpisa. Cilj ovog istraživanja nije bio obuhvatiti sve zagrebačke grafite, nego na temelju određenih primjera koje sam promatrala i registrirala u navedenim područjima Zagreba, pokazati koje sadržajne kategorije grafita nalazimo u Zagrebu i interpretirati njihovo značenje u širem društvenom kontekstu.

Istraživanje se djelomično temelji na klasifikaciji i podjeli grafita koju su dali Lalić, Leburić i Bulat (1991). Navedeni autori „tretiraju grafite kao jedan od specifičnih načina istraživanja mladih, posredstvom kojeg oni komuniciraju međusobno, unutar vlastite omladinske grupe i s drugim segmentima omladine, kao i sa širom okolinom.“ (Lalić, Leburić i Bulat, 1991:59) Oni daju jednostavnu podjelu grafita s obzirom na formu:

- 1) simbolički grafiti
- 2) slikovni grafiti
- 3) tekstualni grafiti

Najbitnija polazišna točka istraživanja je njihova podjela grafitnih izraza po tematici (sadržaju), te određenje petnaest sadržajnih kategorija grafitnih prikaza. (Lalić, Leburic i Bulat, 1991:62) Te sadržajne kategorije jesu:

- 1) Grafiti vezani uz odnos prema životu (svjetonazorski)
- 2) Glazbeni grafiti
- 3) Grafiti vezani uz školu
- 4) Grafiti vezani uz alkohol i opojna sredstva
- 5) Grafiti vezani uz grupu i prijateljstvo
- 6) Grafiti vezani uz ljubav i seks (opsceni sadržaji)
- 7) Grafiti vezani za nasilje
- 8) Humoristički grafiti
- 9) Motociklistički (automobilistički) grafiti
- 10) Nacionalni grafiti
- 11) Religijski grafiti
- 12) Političko-ideološki grafiti
- 13) Sportsko-navijački grafiti
- 14) Teritorijalni grafiti
- 15) Ostali grafiti

Za promatranje grafita i prikupljanje fotografija u istraživanju, odabrala sam određene ulice u centru (Branimirova ulica, Savska ulica, Varšavska ulica, Cvjetni trg), naselja u zapadnom dijelu grada (Podsused, Vrapče, Susedgrad, Čnomerec, Ljubljanića, Voltino naselje) i nekoliko lokacija u Novom Zagrebu (Dugave, Botinec), a određene grafite sam pronašla i u zagrebačkom naselju Peščenica. Lokacije u centru sam odabrala jer su to vrlo poznate i prometne ulice kojima se kreće velik broj ljudi, dok sam zapadni dio grada i Novi Zagreb uzela kao primjer novijih, gusto naseljenih, perifernih dijelova grada u kojima se najčešće susreću noviji grafiti.

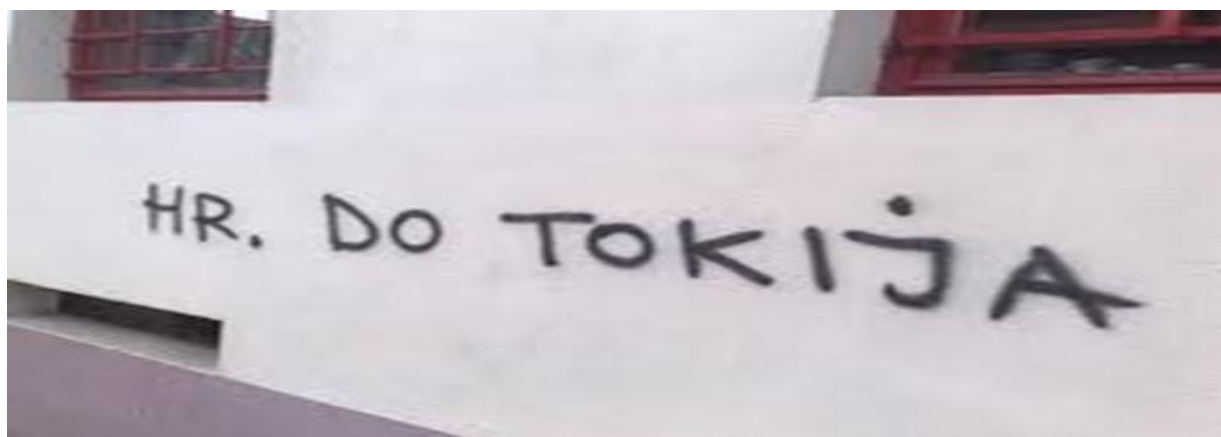
Dakle, na petnaestak lokacija u gradu Zagrebu promatrala sam i zabilježila različite vrste grafita, a na temelju prikupljenih podataka i fotografija sistematizirala sam grafite prema njihovim obilježjima, tj. prema sadržaju u navedenim natpisima. Napominjem kako nisam registrirala sve grafite na navedenim lokacijama, nego sam na temelju analize sadržaja registriranih grafitnih izraza istaknula određene spoznaje o autorima grafita, njihovim interesima, a posebno samom sadržaju komunikacije koja se odvija u procesu ispisivanja grafita.

Nakon odabira lokacija i prikupljanja fotografija, izradila sam podjelu navedenih grafita prema sadržaju na političko-ideološke, navijačko-sportske, glazbene grafite, grafite vezani uz

nasilje, grafite vezane uz ljubav i seks (opsceni sadržaji), religijske, teritorijalne, svjetonazorske i humoristične grafite. Ukratko sam objasnila svaku od tih sadržajnih kategorija i nastojala sam objasniti značenje poruka u tim grafitima.

3.1.1. Političko-ideološki grafiti

„Svaki grafit se može odrediti kao politička činjenica.“ (Lalić, Leburić i Bulat, 1991:115) Grafiti koji u sebi nose političke poruke često su reakcija na aktualne političke događaje i društvene probleme. Oni tako postaju oblik nepoštivanja vladajućih društvenih normi i izraz buntovnog odnosa prema državnim organima koji trebaju osigurati poštivanje normi i zakona. Mladi ljudi nastoje izgraditi autentičnu urbanu kulturu koja se kritički odnosi prema vladajućem sistemu i njegovoj ideologiji. Iskazuje se oštar protest protiv marginaliziranosti i krize, a istodobno grafiti omogućuju autorima da naglase svoju prisutnost, svoj položaj, stil ponašanja i vrijednosti koje prihvaćaju.

Slika 10. Primjer političkog grafita povezanog sa nacionalnim identitetom

Slika 11. Politički grafit-protiv ulaska Hrvatske u NATO savez

Slika 12. Grafit na jednom od zagrebačkih gradilišta koji ukazuje na raširenost korupcije u našoj državi

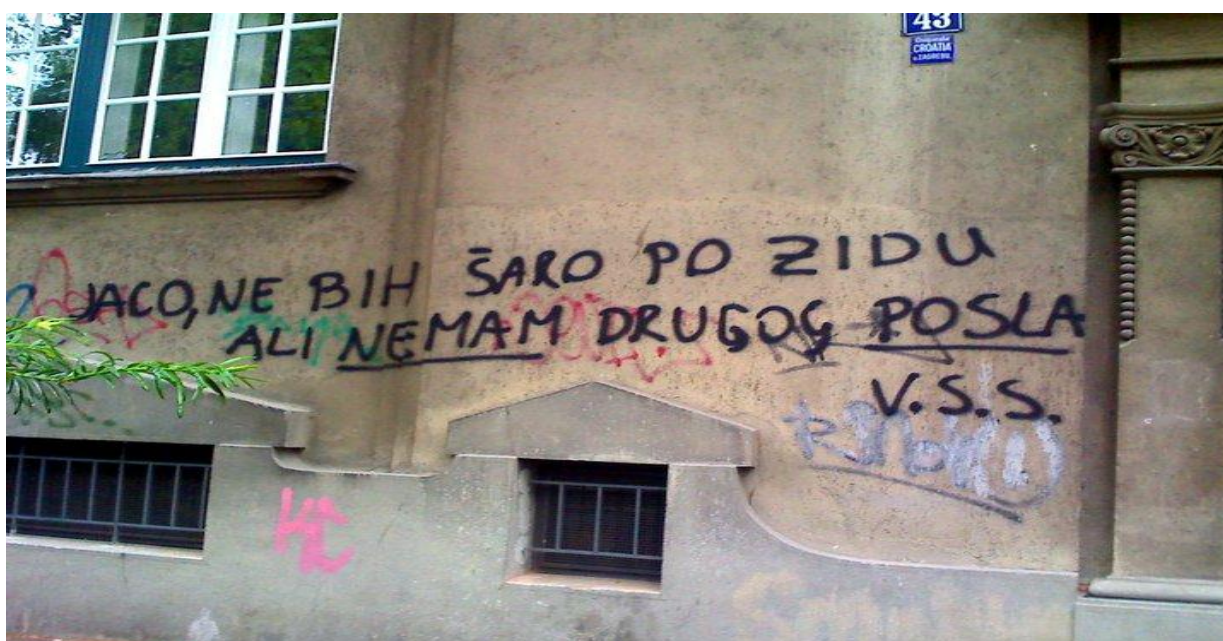
Političko-ideološki grafiti jedni su od najčešćih grafita koje nalazimo na javnim zgradama i gradskim zidovima, a autori njima žele pokazati svoje duboko razočaranje i nezadovoljstvo društveno-ekonomskim prilikama u kojima žive; oni traže promjene, nove mogućnosti, prihvaćanje različitosti, a to nastoje postići simboličkim kršenjem društvenog reda i isticanju prijezira prema vrijednostima većine. Politički grafiti upućeni su političkim strankama, njihovoj ideologiji, političarima ili cjelokupnoj državi. Mladi smatraju kako imaju pravo reagirati na aktualne političke događaje koji utječu na razvoj društva. Često se politički grafiti vežu uz sadržaj nacije, i to pozitivan odnos prema vlastitoj naciji ili negativan prema pripadnicima drugih nacija.

Slika 13. Grafit u Savskoj - posvećen tada odbjegli hrvatskom generalu Gotovini

Slika 14. Grafit u Savskoj - antiratna tematika

Slika 15. Noviji politički grafit u Zagrebu - reakcija na rastuću nezaposlenost

3.1.2. Navijačko-sportski grafiti

Ova vrsta grafita jedna je od najzastupljenijih u Zagrebu. Crtači grafita iskazuju svoj identitet kroz sam čin ispisivanja grafita, a to je jasno izraženo u grafitima povezanim sa navijačkim skupinama. Pripadnicima navijačkih skupina važno je prenijeti na zidove osnovne simbole i imena navijačkih klubova oko kojih su oni okupljeni.

Slika 16. Veliki navijački grafit u zagrebačkom naselju Botinec

Analiza navijačkih natpisa pruža niz pokazatelja o aktivnostima navijača, obilježjima njihovog specifičnog stila ponašanja, te o vrijednostima koje oni poštuju. Uz nazive navijačkih skupina, često se ističu mjesto ili gradska četvrt iz koje dolaze autori grafita, što ukazuje na aktivnost i snagu podružnice navijačkog plemena na određenom teritoriju. Navijački natpisi također svjedoče o diferenciranosti unutar navijačkih grupa. Oni često svjedoče o prkosu prema sredini koja te mlade ljude okružuje.

Pišući grafite, pripadnici navijačkih skupina nastoje propagirati svoje djelovanje u javnosti, povećati svoje navijačko pleme i popularizirati navijački stil ponašanja. Ta vrsta grafita često u sebi sadrže obilježja nasilja, uvredljive i prijeteće poruke onima koji ne pripadaju navijačkom plemenu, elemente ksenofobije i mržnje prema strancima. U navijačkim grafitima uvelike je izražena regionalna i nacionalna pripadnost. Pisanje ovakvih grafita obilježava nizak stupanj kreativnosti i individualnosti pripadnika navijačkog stila.

Slika 17. Grafit navijačke skupine Bad Blue Boys u zagrebačkom naselju Vrapče

Slika 18. Navijački grafit u Zagrebu posvećen nogometnom klubu Dinamo Zagreb

Grafiti se označavaju kao specifičan »subkulturni izlog« u kojem autori grafita progovaraju svojim jezikom, upozoravaju nas na vrijednost „ekipe“, te postojanje osjećaja pripadnosti. (Lalić, Leburić i Bulat, 1991) U navijačko - sportskim grafitima očituje se kreativan iskaz navijačke odanosti i promiče se specifičan stil ponašanja zasnovan na određenim vrijednostima, ali se istodobno slave uspjesi nekoga sporta i kluba. Postoje četiri grupe ovih grafita: grafiti o igračima i trenerima, grafiti koji se neposredno odnose na sportove i sportska natjecanja, grafiti s tematikom sportskih klubova i grafiti koji se odnose na navijačke grupe i navijače. (Lalić, Leburić i Bulat, 1991)

Pisanje grafita vezanih uz navijačku grupu vrši određene funkcije u aktivnostima navijača:

- 1) pripadnici tih grupa nastoje širem društvenom okruženju dati do znanja da njihovo navijačko pleme postoji, te pokušavaju popularizirati navijački stil ponašanja;
- 2) vrši se funkcija grupne homogenizacije- ističu se poželjne vrijednosti grupe, a posebno se naglašava osjećaj zajedništva i pripadnost pojedinca grupi i njegova afirmacija unutar same grupe. (prema:Lalić, Leburić i Bulat, 1991)

Slika 19. Još jedan navijački grafit u Zagrebu

Slika 20. Novonastali navijački grafit u Voltinom naselju

Slika 21. Grafit na Peščenici kojim se slavi veliki uspjeh NK Dinama 1967.g.

Ovo istraživanje je pokazalo da se najviše pišu grafiti sa sportsko-navijačkim sadržajima, što znači da je navijački stil jedan od najpopularnijih subkulturnih stilova u našoj metropoli. U grafitima takvog sadržaja, intenzivno se izražavaju grupni rituali, grupni identitet i osjećaj pripadanja određenoj grupi, ali su u njima najjače izraženi elementi nasilja, kao i kombinacija teritorijalnog i nacionalno-političkog određenja sa navijačkim sadržajima. Kao što je pokazalo i istraživanje grafita u Splitu, u ovoj vrsti grafita „potvrđena je teza o subkulturi kao fenomenu specifičnom za mušku omladinu i obilježenom patrijarhalnim vrijednostima i naznakama maskulinizma.“ (prema: Lalić, Leburić i Bulat, 1991)

3.1.3. Glazbeni grafiti

Glazba je jedan od važnih faktora u kreiranju omladinskih subkultura. Neki autori smatraju da glazba i tekstovi određenih izvođača izražavaju sustav vrijednosti kojemu teže pripadnici subkulturnih grupa. Autori takvih grafita izražavaju svoje glazbene afinitete, ističu vrijednosti koje određeni glazbeni pravac promovira, te promiču određen stil života.

Slika 22. Grafit u Savskoj - „punk kao stil života“

Slika 23. Grafit u Zagrebu posvećen preminulom kralju popa Michaelu Jacksonu

Pisanje grafita vezanih uz glazbu doprinosi afirmiranju različitih glazbenih stilova i stvaranju grupa koje preferiraju slične glazbene interese. Grafiti sa glazbenim sadržajima ujedno predstavljaju i medij za stvaranje identiteta grupe i specifičnog stila ponašanja. Glazba je element koji pomaže subkulturnim skupinama u definiranju sebe kao grupe (glazba kao „medij

kolektivne identifikacije“), glazbeni stilovi postaju dijelom vrijednosnog sustava mladih i izvorište njihovih aktivnosti.

Glazbene stilove i njihove predstavnike moguće je interpretirati kao simboličke elemente sistema vrijednosti - oni su nositelji bunta, protesta protiv ustaljenih pravila i normi. Mladi nastoje kroz glazbu otkriti svoj identitet, različitost i provokativnost, a ona ujedno prati i usmjerava život subkulturnih grupa. Zvučna kulisa ostaje nezamjenjiva pozadina aktivnosti mladih ljudi, pa tako i autora grafita.

Slika 24. Grafit u Savskoj - neki mladi oštro „prosvjeduju“ protiv tzv. folk glazbe

Slika 25. Grafit na Jadranskom mostu posvećen legendarnom rock gitaristu Jimiju Hendrixu

3.1.4. Grafiti vezani uz nasilje

U današnje vrijeme, često nailazimo na grafite koji su povezani s nasiljem. Oni imaju funkciju izražavanja grupne različitosti, te ispoljavanje netrepeljivosti prema članovima suparničkih grupa. Grafiti koji sadrže elemente ksenofobije i nacionalizma česti su među pripadnicima navijačkih skupina, a javljaju se i parole vezane uz rat, vojsku, kriminal, te prijetnje različitim subjektima.

Slika 26. Pravoslavna crkva Sv. Preobraženja Gospodnjeg na Cvjetnom Trgu

Grafiti koji nose poruku nasilja i mržnje, te u sebi sadržavaju elemente rasne, nacionalne i vjerske diskriminacije potpuno su suprotni vrijednostima prava, jednakosti i demokracije. Ovakvim načinom interakcije odašilju se uvredljive poruke pripadnicima drugih grupa i naglašava nizak stupanj tolerancije i sloboda pojedinca.

Slika 27. U Zagrebu osvanuli i prijeteći grafiti novinarima od strane navijačke skupine *Bad Blue Boys*

Slika 28. Prijeteći grafit vlasniku sportskog kluba NK Dinamo

Slika 29. Grafit s elementima nacionalne diskriminacije u Savskoj ulici, Zagreb

Slika 30. Navijačka skupina *Bad Blue Boys* grafitom prijeti sportskom direktoru NK Dinamo

Slika 31. Grafit sa rasističkim sadržajem u Zagrebu

3.1.5. Grafiti vezani uz ljubav i seks

U ovu skupinu ubrajamo grafitne koje izražavaju romantične sklonosti svojih autora, dakle ljubavne poruke koje mladi ostavljaju na zidovima i drugim javnim prostorima. Ipak, puno su uočljiviji natpisi u kojima se koriste seksualni simboli i opsceni izrazi.

Mladi vrlo često opscenim porukama provociraju ostale pripadnike društvene sredine i suprotstavljaju se vladajućim moralnim vrijednostima i tradicionalnim pravilima ponašanja. Vulgarnost i opscenost u govoru i ponašanju, te specifičan govor tipični su za pripadnike subkulturalnih grupa. „Za mlade grafitomane u potrazi za pravom provokacijom ni isticanje »prljavih riječi« kao i upotrebe droge više ne predstavljaju osobito značajan izazov.“ (Lalić, Leburić i Bulat, 1991:98.)

Lalić smatra kako mladi namjerno koriste one oblike ponašanja koji se najviše suprotstavljaju političkom i društvenom sustavu: isticanje otpadničkoga identiteta, simbolička upotreba nasilja, zabranjeni političko- nacionalni sadržaji, te opscene i vulgarne poruke predstavljaju specifičan kulturni bunt i isticanje alternativnih vrijednosti koju nam predstavljaju tzv. „degradirana, neuspješna i nezadovoljna »djeca ulice«“. (Lalić, Leburić i Bulat, 1991:98.)

Slika 32. Grafit na Ljubljani - ljubavna poruka

Slika 33. Grafit posvećen „zaljubljenima“, Ulica kneza Branimira, Zagreb

3.1.6. Religijski grafiti

Religijski grafiti proizlaze iz zanimanja za okultnim i natprirodnim, a to su oni natpisi u kojima se javljaju različiti religijski sadržaji: ispisuju se nazivi svetaca, ističu elementi religijskih molitvi, te nazivi vjerskih blagdana ili institucija, slijede općereligijske poruke i crteži religijskih simbola. Postoje i grafiti sa sotonističkim sadržajima ili natpisi antireligijskog karaktera u kojima se izražava neslaganje sa bilo kojom zapadnom religioznom institucijom, te se ističe otpor i pobuna protiv određenih dogmi i vjerskih običaja.

Slika 34. Grafit s religijskim elementima u centru Zagreba

Slika 35. Vjerski grafit u naselju Susedgrad

Prizivanjem svetaca, ispisivanjem vjerskih simbola i asociiranjem na religijske sadržaje u životu mladih ljudi zapravo se potiče oslobađanje nagomilane energije i težnja za ostvarenjem

određenih kolektivnih želja (česta je i kombinacija religijskih, političkih, navijačkih i teritorijalnih elemenata).

3.1.7. Teritorijalni grafiti

Studije subkultura poseban naglasak stavljaju na socijalno-prostorne odnose. Prostor ima bitan utjecaj na praksu, kreativnost, angažman i odnose unutar pojedine subkulturne skupine. Grad postaje centar formiranja najrazličitijih subkulturnih skupina, a one su usko povezane s gradskim prostorom i određenim punktovima.

Grafiti kao neizbježan dio gradskih pročelja, zajedno sa postojećom arhitekturom, uvelike utječu na estetiku grada. Prema tome, gradski su kvartovi dio izražaja skupine i njezino utočište. Dijelovi grada i ulice obilježene su parolama, tekstovima i imenima koja predstavljaju identitet određene grupe ili se iza jednog običnog imena na gradskoj fasadi krije pojedinac koji želi prenijeti poruku i ukazati na svoje postojanje u određenoj sredini koja ga marginalizira ili mu ne ostavlja dovoljno kvalitetnog prostora za djelovanje i donošenje odluka koji se tiču života u cjelokupnom društvu.

Slika 36. Grafit na Zapadnom kolodvoru posvećen gradu Zagrebu

Slika 37. Grafit koji kombinira navijačko-sportske i teritorijalne elemente - crtež navijača nogometnog kluba Dinamo iz zagrebačkog kvarta Črnomerec

Slika 38. „Plava jedanaestica“ - simbol grada Zagreba

Slika 39. Teritorijalni grafit u zagrebačkom naselju Dubrava pokazuje vrlo izraženu samosvijest zagrebačkih „kvartova“

3.1.8. Svjetonazorski i humoristični grafiti

Slika 40. Grafit u pothodniku-Podsused, Zagreb

Autori grafita često iskazuju svoja vlastita psihološka stanja i emocionalna određenja. Svjetonazorski grafiti su oni u kojima mladi progovaraju o temama života, smrti, ljubavi itd., ali na izrazito humorističan, duhovit i kreativan način.

Iako najčešće susrećemo šaljive, ironične i neozbiljne crteže i natpise po gradskim zidovima, mladi mogu itekako upozoriti i na neke ozbiljne situacije i probleme u društvu kao što su: nasilje nad ženama, politička nepravda, korupcija i sl. Pojedinaac teži ostaviti trag svoje prisutnosti i individualnosti, ali i komunikacijom prema drugima želi ostvariti sebe kao osobu koja ima pravo na svoje mišljenje o životu. Dakle, grafiti mladima omogućuju da javno kažu kako razmišljaju, a to znači da je glavni motiv autora grafita egzistencijalistički: pisati, postojati i „biti ovdje“.

Slika 41. Grafit u Savskoj sa socijalnom tematikom - protiv nasilja nad ženama

Slika 42. Prikaz psihološkog stanja pojedinca - grafit u zagrebačkim Dugavama

Slika 43. Primjer „humorističnog“ grafita u Zagrebu - Branimirova ulica

Slika 44. Grafit iz 2000, Črnomerec - Zagreb (Prilaz baruna Filipovića)

Slika 45. Humoristični grafit u Kranjčevićevoj ulici, Zagreb

Slika 46. „Mir počinje osmijehom“ - grafitom oslikan zagrebački tramvaj

Slika 47. „Volite se ljudožderi“ - noviji grafit u Branimirovoj ulici u Zagrebu

3.2. REZULTATI ISTRAŽIVANJA

Istraživanje je pokazalo da se u navedenim područjima grada Zagreba nalaze različite vrste grafita. Nalazimo ih u centru, ali sve više i na perifernim dijelovima hrvatske metropole. Na temelju promatranih natpisa, može se ustvrditi da stariji grafiti donekle prevladavaju u centru grada, dok se u zapadnim dijelovima grada, te posebno u Novom Zagrebu, ističu noviji grafitni natpisi i crteži. Nalazimo ih na gradskim zidinama i ulicama, na zgradama i kućama, u pothodnicima, na vagonima i kontejnerima, na tramvajima i autobusima, na školama, mostovima, na kolodvoru i tramvajskim stajalištima, na trafostanicama, fasadama, ogradama i sl.

Analizirajući sadržaj navedenih grafita, zaključila sam kako su u zagrebačkim naseljima koje sam promatrala prisutne različite vrste grafita. Mladi ljudi nastoje iznijeti svoje mišljenje, ostavljajući poruke na javnim prostorima, bilo da se radi o reakciji na političku situaciju, privrženost određenom sportskom klubu ili promoviranju glazbenih pravaca koje oni smatraju poželjnima. Autori grafita u svojim djelima iznose svoje interese i vrijednosti, označavaju svoja uvjerenja i nastoje to prenijeti svojoj društvenoj sredini.

Grafitiranje pomaže pojedincima da progovore o sebi, da izgrade vlastiti identitet i poboljšaju svoj status u društvu. S obzirom na promatrana područja grada, stekla sam dojam kako su politički i navijačko - sportski grafiti vrlo izraženi i prate aktualne događaje u društvu. Djelomično prihvaćajući klasifikaciju koju su ponudili Lalić, Leburčić i Bulat (1991), ovo istraživanje mi je omogućilo da donesem zaključak o svojevrsnom preklapanju raznih „svjetonazorskih“ i „ideoloških“ vrijednosti kroz većinu izdvojenih kategorija grafita, što bi se moglo protumačiti činjenicom da te dvije kategorije grafita ne bi trebalo izdvajati kao zasebne cjeline (budući da svjetonazorske i ideološke stavove nalazimo i u navijačkim ili glazbenim tipovima grafita). Ipak, navedenu podjelu sam zadržala jer mi je pružila bolji uvid u razumijevanje različitih poruka koje mladi nastoje prenijeti drugima. Mladi ljudi će u pojedinim situacijama jasnom porukom na zidu izraziti svoje mišljenje, npr. zalaganje za mir, ali će to ponekad učiniti i indirektno, promovirajući određeni glazbeni pravac.

Prema tome, pojedinci grafite koriste kao medij komunikacije i interakcije sa drugima, oni nastoje na gradskim zidovima i ulicama ispisati poruke koje osiguravaju da njihovo postojanje i djelovanje bude primijećeno od strane ostalih pripadnika određene društvene sredine. Autori grafita smatraju kako je grafitiranje način da se suprotstave tradicionalnim, uvriježenim normama i u grafitima vide vlastitu mogućnost djelovanja i izražavanja.

Mladi u našem društvu često nemaju priliku niti način da bi izrazili svoje mišljenje, da bi potaknuli korisne promjene ili osigurali ostvarenje svojih prava. Grafitiranje im omogućuje da se

njihove poruke ipak primijete, a grafiti time postaju bitan element u stvaranju novih kanala komunikacije i novih kulturnih vrijednosti. Dakle, ukoliko mladi imaju potrebu reagirati na rastuću nezaposlenost ili problem korupcije u našoj državi, oni će to ispisati na zgradama ili ulicama, te time doprinijeti jačanju svijesti o problemima koji obilježavaju naše društvo. Također, ako su pojedinci nezadovoljni vođenjem ili aktivnostima omiljenog sportskog kluba, oni će izraditi grafite koji će im pomoći da izraze svoje neslaganje i potaknu promjene. Grafiti su njihov glas otpora i promjena, te njihovo oružje u komunikaciji sa društvenim institucijama.

Slika 48 Zid u Ulici Stare Gajnice napokon vrvi vedrima bojama, crtežima i moralnom porukom koja promiče urbanu kulturu

4. ZAKLJUČAK

Grafiti pripadaju modernim strujanjima na umjetničkoj sceni, zaštitni su znak svake velike metropole i neizostavni dio moderne urbane kulture. Oni predstavljaju novu specifičnu, bogatu "umjetnost ulice". Grafiti kao alternativni medij - medij subkulture svojim sadržajem provociraju dominantni kulturni sklop, postaju reakcijom na društvene prilike, izražavaju revolt prema stanju u društvu, a sami autori grafita svojim natpisima i crtežima ostavljaju svoj trag, dokaz postojanja u svojoj okolini.

U uvodnom dijelu ovoga rada nastojala sam objasniti što su grafiti, budući da se mišljenja o njihovoj definiciji sukobljavaju. Većina autora se slaže da su oni natpisi ili crteži na gradskim površinama, ali različite teorije govore o grafitima kao obliku vandalizma, obliku prekoračenja zabrane, sredstvu nadoknađivanja komunikacijskog deficita i sl. Rad istovremeno pruža uvid u poteškoće definiranja grafita kao društvenog fenomena. Istaknute su i određene spoznaje o nastanku i povijesnom razvoju grafita, pa tako možemo kazati da prvotne oblike grafita nalazimo u spiljskim natpisima i crtežima iz mlađeg kamenog doba, a funkcija im je bila vezana uz magijske obrede. Prekretnica u razvoju grafita bila je javljanje pismenosti, pa se u starom Egiptu mogu naći natpisi sa složenim sustavom znakova. Ranokršćanski i srednjovjekovni grafiti bili su najčešće vjerske tematike, a 18.st. Reisner naziva „zlatnim dobom grafita“, i to zbog raznolikosti i šarenila grafita koje stvaraju i pripadnici nižih društvenih slojeva. (prema: Lalić, Leburic i Bulat, 1991) Grafiti iz 19. i 20.st. najviše su povezani sa ratnom tematikom i političkom situacijom (Berlinski zid, pariško proljeće i zbivanja iz 1968.g.). „Sadržaj grafita na našim prostorima mijenjao se od poluslužbene podrške državnoj vlasti, preko poplave teritorijalnih, glazbenih i navijačkih grafita 80-ih godina 20.st.“ (Juriško, 2001:38) Navodeći neke odlike samih autora grafita, važno je reći da ispisivanje grafita zahtijeva poznavanje tehnika, vještina i kreiranje vlastitog stila. Grafite najčešće pišu mladi, buntovni, kreativni i često neprilagođeni pojedinci koji koriste svoje umjetničke sposobnosti kako bi izrazili svoje mišljenje i svoju osobnost, ali i da bi pokazali otpor prema društvenoj sredini, pripadnost nekoj grupi, da bi ostvarili komunikaciju i interakciju sa okolinom.

Grafiti se ističu kao „autentična pučka umjetnost“ (Lalić, Leburic i Bulat, 1991), a služe kako bi mladi ljudi oblikovali prostor u kojem žive i učinili ga bliskijim sebi i svojim istomišljenicima. Pročelja gradskih zidina postaju „simboličko-komunikacijski prostori“ mladih skupina kojima oni dokazuju svoju egzistenciju i šalju originalne poruke kojima potvrđuju svoju životnu filozofiju, a to je ponajprije potreba da svaki pojedinac bude priznat kao različit. Rad donosi i objašnjenje povezanosti grafitizma i subkulture, te teorijske pravce koji tumače nastanak i život subkultura. Tako se posebno ističe činjenica da dio omladine uvijek nastoji izgraditi svoju

vlastitu kulturu, a upravo su grafiti odraz njihovog mišljenja, vrijednosti i ponašanja. Autori grafita su zaokupljeni formom i sadržajem poruke koju odašilju, ali su isto tako svjesni da je u današnje vrijeme pisanje grafita zabranjeno i da svojim aktivnostima krše zakon, što je i jedan od elemenata koji određuju njihovo djelovanje. Naglašene su i neke bitne spoznaje iz istraživanja R.Lachmanna (1988) provedenog u New Yorku, a koje bi se mogle odnositi i na situaciju u našoj metropoli. Lachmann ističe da vrijednost grafita proizlazi iz društvenih odnosa u kojima su oni nastali i u kojima se mijenjaju, uslijed razvoja autorovih veza s mentorima i publikom.

Što se tiče sadržaja poruka koje mladi odašilju putem grafita, treba naglasiti kako grafiti kao svojevrsna moderna informacija i komunikacija omogućavaju interakciju pojedinaca i grupa sa širim društvenim okruženjem putem rečenica, parola, slika i figura, najčešće duhovita i zajedljiva sadržaja. Grafiti progovaraju o raznim temama (vlast, politika, sport, ljubav, seks, alkohol...), ironiziraju ih i iskrivljuju. Poetika, literarnost, likovnost, jednostavnost i specifična komunikacija karakteristični su za stvaranje grafita. U komunikacijskom procesu koji nastaje slanjem poruka putem grafita, najbitnija je aktivnost sudionika koja naglašava dinamičnost, ali i nestalnost samih grafita. (Botica, 2001) Sam čin pisanja grafita mladi vide kao samopotvrđivanje svog naraštaja, pobjedu nad zabranama i navikama određenog društva, te mogućnost izgradnje svog identiteta.

Društveno i kulturno značenje grafita očituje se u tome što oni predstavljaju proizvode i vrijednosti omladinske kulture, funkcioniraju kao opozicija tradicionalnim kanalima komuniciranja, te potiču afirmaciju mlade populacije i priznavanje takvog načina interakcije i komunikacije kao vrijednog oblika ljudskog izražavanja. Oni imaju važnu ulogu u oblikovanju i uređenju gradskoga prostora, kao i u reagiranju na cjelokupnu društvenu stvarnost. Važnost grafita proizlazi iz same interakcije između članova grupe - oni stvaraju simbole, vrijednosti i poruke koje prihvaćaju pripadnici određenog subkulturnog stila. U istraživanju koje sam provela, nisam nastojala obuhvatiti sve zagrebačke grafite, nego istaknuti sadržajne kategorije grafita koje nalazimo u Zagrebu, te na temelju tih primjera istražiti koje vrste poruka mladi nastoje poslati i na koji način oni nastoje prenijeti drugima svoja uvjerenja i vrijednosti koje promoviraju. Došla sam do zaključka da su navijačko-sportski grafiti najpopularniji. U grafitima takvog sadržaja, intenzivno se izražavaju grupni rituali, grupni identitet i osjećaj pripadanja određenoj grupi, ali su u njima i najjače izraženi elementi nasilja, kao i kombinacija teritorijalnog i nacionalno - političkog određenja sa navijačkim sadržajima.

Ispisivanje grafita danas postaje znak određene kulture i društvenog angažmana, a takvi natpisi postaju „ekspresija duha i duševna relaksacija onima koji prkose tehnicizmu, modernizmu, dehumanizmu i urbanizmu.“ (Botica, 2001.) U novije vrijeme dolazi do slabljenja

specifičnog značenja koje grafiti imaju kao glas otpora, pa oni gube dio svojega društvenog angažmana i postaju tzv. nedjelatna riječ/slika, ponajprije zbog neostvarivanja ideje da se odredi gradski prostor predviđen za grafitiranje.

Dakle, u ovom radu iznesene su spoznaje o tome što su grafiti, kako i zašto nastaju, koje su poteškoće u definiranju ovoga fenomena, te tko su autori grafita. Ukratko je objašnjena povezanost grafitizma i subkulture, spomenuti su i određeni teorijski pravci koji objašnjavaju nastajanje i ponašanje subkultura, a posebno je istaknuto Lachmannovo istraživanje i objašnjenje grafita kao karijere i ideologije. Najbitniji zadatak rada bila je interpretacija sadržaja i društvenog značenja poruka koje nose određeni grafiti, i to na primjeru grada Zagreba. Istraživanje koje je provedeno pokazalo je svu raznolikost i šarenilo grafita u našoj metropoli. Istaknuta je činjenica da su na temelju promatranih natpisa i crteža najrašireniji navijačko - sportski grafiti, ali su također zastupljeni i politički, glazbeni, te humoristični grafiti. Oni su preslika društvenih i političkih zbivanja u našoj državi. U zaključnom dijelu rada naglašene su spoznaje o važnosti grafita kao medija u komunikaciji pojedinca i društva, njihovoj povezanosti sa političkim i društvenim sferama života, te stvaranju identiteta i grupne povezanosti kod mladih ljudi.

5. LITERATURA

1. Andrić, D. (1987). *Graffiti International*. Beograd: Narodna knjiga
2. Bonifačić, Z. (2003). *Graffiti*. Zagreb: Centrum
3. Botica, S. (2001). „Graffiti i njihova struktura“, *Umjetnost riječi : časopis za nauku o književnosti*, (45)1:79-88.
4. Botica, S. (2000). *Suvremeni hrvatski graffiti*. Zagreb: Naklada P.I.P. Pavičić
5. Gamboni, D.(1988). „Skice odlaska i povratka: graffiti, vandalizam, cenzura i razaranje“, *Quorum*, (18)1: 213-214.
6. Grasskamp, W. (1988). „Rukopis izdaje“, *Quorum*, (18)1:197-204.
7. Juriško, V. (2001). *Graffiti kao barometar društvenih promjena (Diplomski rad)*. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
8. Klaić, B. (1974). *Veliki rječnik stranih riječi*. Zagreb: Zora.
9. Ključanin, A., Senjković, R. (1995). *Hrvatski ratni graffiti*. Zagreb: Zri-Šport Zagreb.
10. Lalić, D., Leburić, A., Bulat, N. (1991). *Najsmo ljudi. Graffiti i subkultura*. Zagreb: Alinea.
11. Lachmann, R. (1988). "Graffiti as career and ideology". *American Journal Of Sociology*, (94)2:229-250.
12. Lazić, P. (1990). „Graffiti kao urbana poezija otpora“, *Književna kritika*, br.2., Beograd.
13. Leburić, A., Tomić-Koludrović, I. (2002). *Nova političnost mladih*. Zagreb: Alinea.
14. Maković, Z. (1988). „Graffiti“, *Quorum*, (18)1:194-196.
15. Perasović, B. (2001). *Urbana plemena. Sociologija subkultura u Hrvatskoj*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
16. Perasović, B. (1999). *Subkulture mladih u Hrvatskoj: stilovi i identiteti od 70-ih do 90-ih (Doktorska disertacija)*. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
17. Perasović, B. (1989). „Glazba“ i „sport“ kao sadržaj grafita, *Kulturni radnik* br.1., Zagreb.
18. Reisner, R. (1974). *Two Thousand Years of Wall Writing*. London: Frederick Müller.
19. Skasa-Weiss, R. (1988). „Graffiti-zidno slikarstvo ili vandalizam“, *Quorum*, (18)1:205-212.
20. Thévoz, M. (1988). „Zid kao erogena zona“, *Quorum*, (18)1:215-217.
21. <http://hr.wikipedia.org/wiki/Graffiti>; posjećeno: siječanj, 2012.
22. <http://www.google.hr/search?q=slike+grafita+zagreb&hl>; posjećeno: siječanj, 2012.
23. <http://www.mgz.hr/UserFiles/file/Graffiti.pdf>; posjećeno: siječanj, 2013.

24. http://www.zagrebancija.com/hr-kvartovi/derutni-zid-postao-grafitersko-remek-djelo_318195; posjećeno: siječanj, 2013.